

ŞEYH AHMED ve NAZMÜ'L-LEÂL

ÖMER ASIM AKSOY

Nazmü'l-leâl, Mütercim Asım'ın altı göbek önceki dedesi Şeyh Ahmed'in yazdığı Arapça-Türkçe manzum bir lûgat kitabıdır. Bazı eserlerde — Meselâ Keşfü'z-zunûn Zeyli'nde, Şerh-i Hediyyetü's-şıbyan'da, Nazmü'l-cevâhir'de, Âyine-i Zürafâ'nın, Son Asır Türk Şairleri'nin, İslâm Ansiklopedisi'nin Asım maddelerinde, Veled Çelebi'nin yazma Türk Dili sözlüğünde ve Veled Çelebi'nin verdiği bilgidен alınarak Tarama Dergisi (s. 61)nde— bu kitabın adı geçmektedir. On altı yıldan beri aradığım, genel, özel hiçbir kitaplıkta bulamadığım Nazmü'l-leâl'in eksik bir nüshasını, Ankara'da elden eski kitaplar satan bir adamın getirdiği kitaplar arasında görerek satın aldım. Bu yazı ile şimdilik ele geçen bu biricik nüshayı ve eserin müellifini tanıtmak istiyorum.

NÜSHANIN VASIFLARI

Nüsha, yirmişer sayfalık üç forma halinde elime geçti. Birinci formanın son yaprağı kopmuş olarak durmaktadır. Bunun karşısında bulunması gereken ilk yaprak eksiktir. Yapraklar 15×22 santim büyüklüğündedir. Yazı kısmı 10×17 santimdir. Kâğıdı venediktir. Yazı oldukça güzel bir nesihdir. Harekelidir. Bütün sayfalardaki yazılar kırmızı çizgi ile çerçevelenmiş olduğu gibi kıta başları da iki kırmızı çizgi arasında alınmıştır. Sayfalara numara konmamıştır. Sayfaların altında bir sonraki sayfanın ilk kelimesi gösterilmiştir. Her sayfaya 13 satır yazılmıştır. Nüshamızda yedi buçuk sayfası giriş kısmı, elli buçuk sayfası metin olmak üzere 58 sayfa vardır. Sayfa kenarları ıslanıp kuru-maktan dalga dalga lekelenmişse de yazılar bozulmamıştır. Metin kısmında önce 28 kıta, bundan sonra 5 rübai, rübailerden sonra da 11 kıta bulunmaktadır. Biraz sonra açıkliyaacağımız gibi bu eksik nüsha eserin yarısından çoğu ve en önemli kısmıdır.

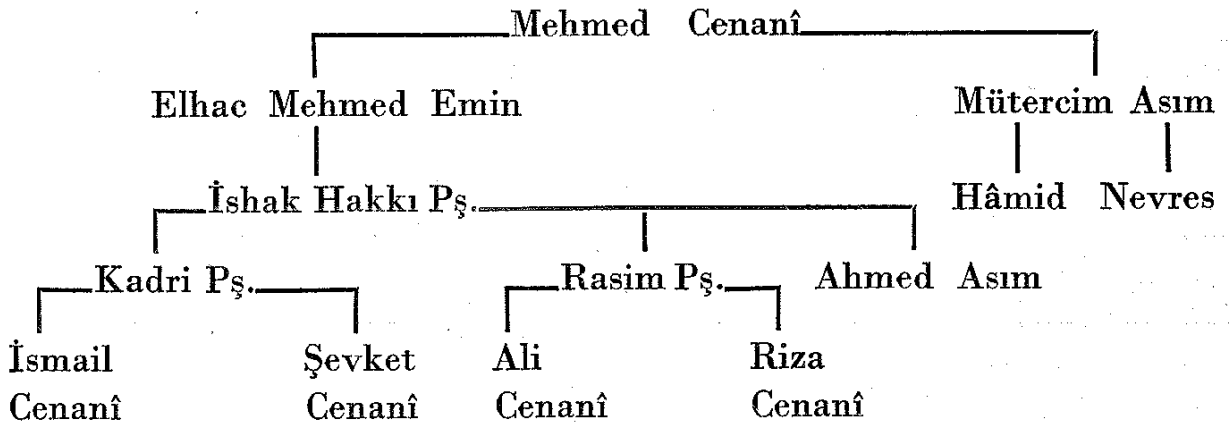
MÜELLİFİN AİLESİ ve HAYATI

Anteb'in Çarpın köyünden olan Şeyh Ahmed, Cenani ailesinin dedelerindedir. Bu ailenin en yaşlısı Rıza Cenani'nin bana gösterdiği,

amcası Ahmet Asım Ef. (Mütercim Asım değil) den kalma bir defterde bu zat, “fakire gelinceye kadar silsilemizin beyanı” başlığı altında dedelerini şöyle sıralamaktadır:

Şeyh Osman-ı Semerkandî — Abdülgaffar — Abdülaziz — Kâtip Ahmed—Şeyh Mehmed—Şeyh Ahmed—Nureddin—Hamza—Hamza—Osman-ül — Husulî—Mehmed Cenânî — Elhac Mehmed Emin — İshak Hakkı Pş. — Ahmed Asım.

Burada Mehmed Cenânî Ef. nin oğlu olarak yalnız Elhac Mehmed Emin görülmektedir. Halbuki Mütercim Asım da bu zatın oğludur. Mütercim Asım'ın bu şecerede gösterilmemesinin sebebi şu olmak gerektir: Şecereyi yazan Ahmed Asım, kendi atalarını saymaktadır. Dedesi Mehmed Emin'dir. Mütercim Asım, Mehmet Emin'in kardeşidir ve Hâmid, Nevres adlarındaki oğullarından sonra ocağı kör kalmıştır. Şimdiki Cenânîler, Mütercim Asım kolundan değil, kardeşi Mehmed Emin kolundan gelmişlerdir. Ailenin Cenânî Ef'den sonraki şeceresi şöyledir :

Aile rivayetine ve defterlerine göre Şeyh Ahmed'in beş göbek önceki dedesi Şeyh Osman-ı Semerkandî, Orta Asya'dan göçüp Maraş'a gelmiştir. Merkadi Maraş'tadır. Çocukları Pazarcık tarafında yerleşmişlerdir. Daha sonraki çocukları Şeyh Mehmed'le oğlu şeyh Ahmed ise Antep'te ve Çarpın köyünde yurt tutmuşlardır. Bunun içindir ki Keşf'üz-Zunun Zeylinin Nazm'ül-leâl maddesinde müellifin adı Ahmed Carbin olarak geçer.

Şeyh Ahmed, Nureddin adındaki oğlu tarafından Cenânî ailesinin atası olduğu gibi, Zeki Savcı'nın verdiği aile şeceresine göre Şeyh Feyzullah adındaki oğlu tarafından da başka bir ailenin atasıdır. Bu ikinci şecerede Şeyh Ahmed'in torunları şöyle görülmektedir :

Şeyh Feyzullah — Şeyh Müslim — Şeyh Kara Dede — Büyük Hüseyin Dede — Hacı Bekir Dede — Hüseyin Dede.

Şecerede bundan sonra erkek evlât verilmemekte, Hüseyin Dede'nin kızı Hadice, onun oğlu Halil Rifat bulunmaktadır. Zeki Savcı, Halil Rifat'ın oğludur.

Şeyh Ahmed XVII. yüzyılda yaşamıştır. Hayatı hakkındaki bilgimiz çok azdır. Atalarının, kendisinin ve torunlarının hep Şeyh veya Dede diye anılmalarından anlaşılır ki bu ailede dervişlik babadan evlâda geçerek uzun zaman sürmüştür. Şeyh Ahmed'in bu mânevi rütbesi, hayatiyle ilgili bazı olaylara birtakım kerametlerin karıştırılmasına yol açmıştır.

Şeyhin mahir bir hattat olduğu ve IV. Murat Bağdat seferine giderken ona bir gece içinde bir Kuran yazarak hediye ettiği, padişahın da kendisine mermerleriyle meşhur olan Çarpın köyünde arpalık verdiği rivayet olunur.

Nazmü'l-leâl'in giriş kısmında Şeyh Ahmed, hayatının bazı noktalarını aydınlatmaktadır. Burada babasının, Şeyh Osman sülâlesinin seçkin ve bilgin bir rüknü olduğunu, kendisine, daha okula gidecek yaşta değilken ilim öğretmeye çalıştığını, fakat onu dört yaşlarında yetim bıraktığını, daha önce dünyaya gelmiş olan kardeşlerinin de ya bebekken, ya yetişkin çağlarında öldüklerini anlattıktan sonra, böyle baba, ağabey baskısı altında bulunmayan ve zamanını boş geçirme yolları açık olan kimsenin iyi bir tahsil görmesine imkân bulunmadığını, halbuki daha önce yaşamış lûgatçilerin zamanlarını boş geçirmeyip gereği gibi ilim tahsil etmiş olduklarını, bundan dolayı kendisinin onlarla kıyaslanamayacağını söylüyor :

Nişâbî mektebē sinnim müsâid
 Değilken Hâzret-î merhûm vâlid
 O şem'î dūdmân-ârâ-yi 'irfân
 Güzîn-î hânedân-î Şeyh 'Osmân
 Bañâ taşşîl-i 'ilmē hırş u ikdâm
 Edüb çok bezl kıldî himmet-î tām
 Ne sūd ammâ ki taqdir-î ilâhî
 Olur sa'yinde ânî sedd-i râhı
 Sühan kûteh erîşüb hükmi taqdir
 Bulub bir gün mizâcî gayrı tağyîr

Zâmîrin naķş içün levh-î zuhûra
 Getürdüben dilefkârî huzûra
 Olub müy-î sefîde eşkrizân
 Teessüflê dedî giryân ü sūzan
 Dirîgâ ben belâperverde vâlid
 Baña ta'lim-i 'ilmê pek mücâhid
 Olub kılmışdı çok şarf iktidârı
 Velikin qoymayub taqdir-i Bârî
 Daĥî ben ĥurd-sâl îken o riĥlet
 Kılub dâr'ül-fenâdan gitdi ĥasret
 Ki gitdim ben daĥî ol ârzûda
 Gelen evlâdımıñ zîrâ vücûda
 Kimîniñ dâye-î dehr etdi ol ĥîn
 Kefen bürd-î kımatın lâhd mehdin
 Kimîniñ vermedin bâr-î kemâli
 Qodû pâyına minşâr-î zevâli *
 Muĥaşşal qoymadî emr-î İlâhî
 K'ola ömrüm birîniñ şarf-ı râhı
 Saña kim oldu cây âgüş-ı ümmîd
 Ĥayâtımdan ben oldum ĥayrı nevmîd
 Ĥudâyâ eyledim ĥıfzıñ emânet
 Deyüb dâr'ül- beqâyâ kıldı riĥlet
 Deĥildim çâr sâle belki şol dem

Bu gûne fevc fecv esbâb-ı ta'tîl
 Nicê arzêder ol imkân-ı taĥşîl

Belî ben kanda anlar kanda inşâf
 Olar zerdüz ben bir büriyâ-bâf
 Olar mesned-nişin ben dergüzînem
 Olar ĥürmen-fiken ben ĥüşe-çînem¹

* Bu iki beytin anlamı: Dünya dadısı, vücuda gelen evlâtlarımdan kimisine beşik olarak mezarı, beşik kuşağı olarak da kefeni hazırladı. Ve kimi fidanlarımı, meyva vermelerine fırsat bırakmıyarak, ölüm desteresiyle dibinden kesti.

¹ Bu iki beytin anlamı: Ben kim, onlar kim? onlar altın sırma ile nakış işlerler, ben hasır örерim. Onlar yüce makamlarda otururlar, ben kapıda dururum. Onlar harman kaldırırlar, ben başak devşiririm.

Olârîñ lîk ferķ-î rûzgârı
 Olub zıll-î himâyet behredârı
 Kılub evķâtı nakdın şarf-ı taḥşîl
 Kemâhî eylemişler 'ilmi tekmîl

İçinde :

Eğer men sergüzeştüm kılsam irād
 Diler bir başka defter kılmak inşād

beyti de bulunan bu hayat hikâyesi bize şunları da anlatıyor ki başına çok işler gelmiş çok sıkıntılı yıllar geçirmiş olan Şeyh Ahmed kendi kendisini yetiştirmiş bir ilim adamıdır. Sakalı ağarmış olduğu halde ölen babası Şeyh Mehmet de küçük yaşında babasını kaybetmiş ve kendi kendisini yetiştirmiştir.

Şeyh Ahmed Gaziantep'te gömülüdür. Balıklağı ile Kuzanlı arasında, yeni yapılmış olan doğumevinin bulunduğu yerde, eğri dut ağaçlarının altında kırk yıl öncesine kadar duran bir çift mezar, Şeyh Ahmed ile babası Şeyh Mehmed'indi. Küçüklüğümde sancılanan atları rahatlaşmaları için bu mezarların etrafında dolaştırırlardı.

NAZMÜ'L-LEĀL'İN ÖZELLİKLERİ

Nazmü'l-leāl, inci dizisi veya incilerden meydana gelmiş manzume demektir. Ebced hesabıyla telif tarihi olan hicrî 1051 (m. 1641) yılını göstermektedir. Keşf-üz- zunun Zeyli'nden öğrendiğimize göre eserin ilk mısrası:

İlâhî nâmiñ etdim tâc-ı nâme

dir. Elimize geçen nüsha —baş yaprağı eksik olduğundan—:

Pes imdî hıfz-ı menşürē ṭabîat

Çeker gâyetde renc ü derd ü 'üsret

beytiyle başlıyor. Yani mensur sözleri ezberlemenin güç olduğunu bildiriyor ve şöyle devam ediyor: "İşte bunun içindir ki rahmetli Şahidî kullanılmakta olan bütün vezinlerle, Farsça lûgatleri nazma çekerek bir yadigâr bırakmış. Gördüm ki Arapça lûgatleri öğreten buna benzer bir eser yok. Halbuki Arapça, din ilimlerinin temeli olduğu için buna himmet etmek daha çok gerektir. Her ne kadar Ferišteoğlu bu dili belleten bir manzume yazmışsa da * cahil yazıcılar elinde eserin ne anlamı kalmıştır, ne de

* Ferišteoğlu Abdüllâtif XIV. yüzyıl bilginlerindedir. Meydana getirdiği Arapça-Türkçe manzum lûgat risalesinin birçok yazma nüshaları vardır. Türk Dil Kurumu kitaplığındaki nüsha 45 sayfadır. İçinde değişik vezinlerde 22 kıta bulunmaktadır.

vezni. Onu çocuklara bu şekilde öğretmek, faydadan çok zarar verir. İstedim ki Arap dili üzerine ben bir güzel manzume yazayım. Çok şükür, Allah lûtfetti, istediğim gibi bir eser yazdım”:

Anîçün Şâhidî rûhine rahme
Çeküb Fûrsûn lûgâtın silk-i nazma
Ne deñlü baħr k’isti‘mâle maħrûn
Kılub her kûşesin gencine meşhun
Güher - ħiz eylemiş şahñ-î beyanda
Komuş bir yâdigârın bû cihanda
Lûgât-î Tâzidê gördüm ki yok ben
Bunuñ mânendi bir şādāb gülşen
Buñā ħod bezl-i himmet andan evlā
Ki olmuşdur ‘ulüm-î dîne mebnā
Eğercî eylemiş İbniferişte
Hezārān rahmet ol nîgû sirişte
Bu lisn üzrē belî bir nazm-ı dîlcü
Ki şan her kıt‘asî bir ‘ıkd-ı lü’lü’
Ne sūd ammā ki ānı dest-i cühhal
Kılub erbāb-ı dāniş gibi pāmāl
Ne koymuş ma‘nisindē istikāmet
Ne veznindē rekāketden selāmet
Şabîyē böyle ta‘lîm etmek ānı
Vérür sūdundan efzunter ziyām

.....
Murād etdim ki ger tevfiķ-ı Bārî
Bu vādîdē kılursā bāña yārî
Bu lisn üzrē kılam bir nazm-ı ġarrā

.....
Ĥudāyā şad hezārān ħamd ü minnet
Ki ben zārē kılup lûtfın ‘ināyet
Anî ber vefķ-ı dilĥāh etdim inşā

Şey Ahmed burada eserinin özelliklerini anlatırken Şahidî Tuhfesinin her kıtasını vezin ve kafiye bakımından ayrı ayrı tanzir ettiğini, böylece iki eserin, öğrenimde birbirini kolaylaştırmasını sağladığını söylüyor. Şu halde Şahidî Tuhfesi hakkında biraz bilgi vermek, Nazmü’l-leāl’i daha iyi tanıtmaya yardım edecektir.

ŞAHİDÎ TUHFESİ

Bazı kitaplarda yazma nüshaları bulunan bu Farsça-Türkçe manzum lûgatin Türk Dil Kurumu kitaplığında da ayrı ayrı vasıflarda dört yazma nüshası vardır. Mevlevî meşayihinden olan Şahidî (h. 875-957) (m. 1470-1550) Muğla'lıdır. O da lûgatini yine Muğlalı olan Hüsamî'nin Tuhfesine nazire olarak yazmıştır. Bunu giriş kısmında şu beyitle açıklıyor :

Dilēdim kim yazam bir hoşca nāme
Nazîrē ola ol Tuhfē Hüsāme

Ancak kullandığı vezinlerde ve bazı başka hususlarda Hüsamî Tuhfesinden ayrıldığını söylüyor. Meselâ:

Olan baħr anda vardır bunda ammā
Daħî var bunda nîce baħr-i ra'nā

diyor. Bundan başka her kıta sonunda vezinleri bildirme usulünün Hüsamî'de bulunmadığını ve kıtalar bittikçe bir "beyt-i hümayun" yazdığını belirtiyor :

Yoğ andā dāħi kıt'ā olduķca āħır
Getürdüm baħrinî içinde bir bir
Tamām olduķca her bir kıt'a mevzūn
Yazardım anda bir beyt-î hümāyūn
Ki olā Fārisî bir mışraî hem
Birî Türkî olā nē bîş ü nē kem
Ki Türkî Fārisiy' olā muķābil
Bilür ehli k'olur bū nazm müşkil

Şahidî Tuhfesi 445 beyittir. Türlü nüshalara göre 50-70 sayfa tutmaktadır. İçinde mesnevi şeklindeki 61 beyitlik giriş kısmından sonra, lûgat kısmı olarak her biri 5-19 beyitlik 26 kıta ve sonunda 130 beyitlik bir mesnevi vardır. Eser, ebced hesabını tarif eden 6 beyitlik bir mesnevi ile bitmektedir. Metindeki parçaların kafiyelerinde huruf-ı heca -alfabe- tertibi gözetilmemiştir. Yani eser, alfabenin bütün harflerine göre sıra ile kafiye olarak düzenlenmemiştir. Bazı harflerden hiç kafiye yoktur. Bazı harflerden de birden fazla kafiye vardır. Her kıta aruzun ayrı bir vezniyle yazılmış ve bu vezin o kıtanın sonunda gösterilmiştir. Kitapta 28 vezin bulunmaktadır. Birbirinin karşılığı olarak verilen Farsça ve Türkçe kelimelerde konulara göre tasnif bulunmadığı gibi gayet tabii olarak alfabe sırası da bulunmamaktadır.

KARŞILAŞTIRMA

Şeyh Ahmed Şahidî'yi tanzir etmekle beraber bazı noktalarda eklemeler yaptığını, meselâ Arapçada meşhur olduğu halde Şahidî'de gösterilmemiş olan vezinlerle kıtalar ve rübaiye mahsus vezinlerle rübailer yazdığını, bundan başka çok kullanıldığı halde Şahidî'de bulunmayan bazı vezinleri kitabına kattığını anlatıyor. Kıtalar bittikçe, Şahidî'nin "beyt-i hümayun" dediği beyitler gibi, kendisinin de "beyt-i mütercem" ler yazdığını ve kıtalar sonunda bahrin adını gösterdiğini bildiriyor :

Veli bir bahrinî tazīde meşhūr
 Bulup kıldım anî anlarla mezkūr
 Hem etdim yine maḥşūş-î rübā'î
 Şu bahriñ kim rübā'îdir metā'î
 Hem etdim ba'zı vezn andan ziyāde
 K'eder irādın isti'māl irāde
 Tamām oldukca her bir kıt'asî hem
 Getürdüm ben de bir beyt-î mütercem
 Nicē müşkildir āniñ iltizāmı
 Bilür şol kes kim olā gayr-i 'āmî
 Daḥî her baḥr buldukca nihāyet
 Getürdüm nāmınā nev'an işāret

Nazmü'l-leâl nüshamız —yukarıda da söylediğimiz gibi— 58 sayfalık eksik bir nüshadır. Mesnevi şeklinde olan giriş kısmından elimizde 96 beyit, lûgat kısmından da her biri 5-29 beyitlik 39 kıta ile 5 rübai vardır. Hepsi 495 beyit tutuyor. Görülüyor ki bu eksik nüshadaki giriş kısmı ile kıta sayısı ve beyit toplamı, Şahidî'nin kitabındakilerden daha çoktur. Nüshamızın sonundaki eksik kısım içinde bir mesnevi bulunacağı tahmin olunabilir. Çünkü Şahidî'de böyledir.

Şahidî'de olduğu gibi Nazmü'l-leâl'de de kıtalar huruf-ı hecaya göre tertip ve konulara göre tasnif edilmiş değildir. Fakat gene Şahidî'de olduğu gibi her kıta aruzun ayrı bir vezniyle yazılmıştır. Nazmü'l-leâl'de vezinler 30 parçanın sonunda gösterilmişse de 5 rübai ile daha sonraki 10 kıtada— ki bunlar Arap vezinleridir— gösterilmemiştir. Şahidî Tuhfesi'ndeki 28 vezne karşılık, Nazmü'l-leâl nüshamızdaki parçalarda çeşitli 44 vezin bulunmaktadır.

Manzum lûgat kitabı yazarların bir kısmı, eserlerini çocuklara sadece lûgat öğretmek için değil, vezinleri de öğretmek için yazdıklarını belirtmişlerdir. Bundan dolayı gerek Şahidî Tuhfesin'de, gerekse Nazmü'l-leâl'de her kıtanın sonuna vezni gösteren bir beyit getirilmiştir.

Bazı manzum lûgat kitaplarında kıta başlıkları da veznin adını bildiren sözlerdir. Şahidî Tuhfesi'nin Dil Kurumunda bulunan dört nüshasından ikisinde kıta başlığı olarak bir şey yazılı değildir. Bir nüshada her kıta başlığı, o kıtanın vezninin adıdır. Dördüncü nüshada ise her kıtanın başında dört mısralık ayrı bir kıta vardır. Buradaki üçüncü mısrada vezin gösterilmekte, dördüncü mısrada ise bu veznin adı bildirilmektedir. Bizim Nazmü'l-leâl nüshasında kıta başlıkları hep vezin adlarıdır. Meselâ :

6. kıtanın başlığı: "Er-recezü'l-müreffel" dir. Kıtanın son beytinde bu vezin yazılıdır:

Müstef'ilâtün müstef'ilâtün
Fehm ét recezden terfili sen de

13. kıtanın başlığı ve son beyti de şöyledir: "El-hezecü'l-müsemmenü's-sâlim"

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Hezec sâlim olâ kârı olur dilden elem sürmek

Şahidî'de kullanılmış olan vezinlerden 27 si ve bu vezinlerle yazılmış parçaların kafiyeleri, Nazmü'l-leâl'de de vardır. Ancak Şahidî'de bulunan vezinlerden biri (fâ'ilâtün müfte'ilün fâ'ilâtün müfte'ilün) Nazmü'l-leâl'de yoktur. Tabii bu kıta gibi "-ışt" kafiyeli bir kıta da bu eserde yoktur. Öte yandan Nazmü'l-leâlde Şahidî'de bulunmayan 4 rübai vezni ile 14 başka vezin vardır.

ÖRNEKLER

Karşılaştırmamızı tamamlamak için Şahidî Tuhfesinden ve Nazmü'l-leâl'den örnekler verelim. (Kolay anlaşılması için Türkçe kelimeleri italikle, bunların Farsça veya Arapçalarını tırnak içinde yazıyor, noktalama işaretleri de ekliyoruz.)

Şahidî'nin 1. kıtasından:

Tañrınıñ âdîdurur: "İzid" ü "Yezdân", "Hudây"
Dâhi "büzürk": *ulu, yol gösterici*: "rehnümây"

“Leb”: *tudağ* u “ruḥ” *yañak*, “çeşm”: *göz* ü “rüy”: *yüz*
Kirpük’e: “müjgān”, “müje”, “dest”: *el, ayak*
 oldu “pāy”

“Gūş”: *kulak*, “dūş”: *omuz*, “mūş”: *şıcan*, “hūş”: *us*
 “Dūd”: *tütün*, “būd”: *idi*, “zūd”: *tez* ü “rūd”: *çay*

.....
Bū sözümlü ezber et gönülünün aç pāsını

“İn suhanem yād kün jeng-i dilet mizedāy”

Müfte’ilün fā’ilün mefte’ilün fā’ilün

Kim bu kitābī okur ‘ilm olur āñā kolay

Nazmü’l-leāl’in 1. kıtasından [Yukarıdaki kıtanın nazîri]:

“Allah”, “İlâh”, “İll” ü “İl”: ism-i şerîf-î *Huday*
Öğmek’e de “hamd” ü *dil* “lisn” ü “lûgat”, “ahşî” *şay*

.....
 “Ş’ar”: *kıl*’u “re’s”: *baş*, “halk” *boğaz* hem *tıraş*

İtmek ü “hâcib” ne: *kaş*, “hüdb”: “müje”, “kavs”: *yay*

“Cebhe”: *alın*, “ayn”: *göz*, “enf”: *burun*, “vech”: *yüz*

“Fem”: *ağız* u “lâfz”: *söz*, hem “mi’e”: *yüz*, “addi”: *şay*

“Sürre”: *göbek*, “rükbe”: *diz*, “ka’b”: *topuk*, “isr”: *iz*

“Tev’em”: *ikiz*, “bint”: *kız*, “mihr”: *kalın*, “muhr”: *taş*

.....
 “Levz”: *payam*, “cevz”: *koz*, “mürr”: *acı*, “müzz”: *nuz*

“Harr” u “harîf”: *ıssı, güz*, “zayf”: *konuk*, “şayf”: *yay*

“Zâlikum ustazharū şara lekum heyyinā”

Bünü siz ezber kılun oldu siziñçün kolay

Müfte’ilün fā’ilün müfte’ilün fā’ilün

Münserih-î matvi-î kesf kıılır canfezāy

Görülüyor ki vezin ve kafiye ikisinde de aynıdır. Son beyitlerde vezin gösterilmiştir. Ondan önceki beyitler ise Şahidî’nin “beyt-i hümayun”u, Nazmü’l-leāl’in “beyt-i mütercem”idir.

* * *

Şahidî’nin 4. kıtasından :

.....
 “Sitārē” vü “aḥter” değil *yıldız*’a

De “pervîn” e: *ülker*, *yeñi ay* “hilâl”

“Hilâl” ē: “meh-î nev” *dénür Pārisi*

Şaman uğrusu: “kehkeşān”, *āba*: “şāl”

Arī'yā dè: “zenbūr”, “kendū”: *kovan*
 “Şükūfē”: *çiçek*, “engübīn” oldu *bal*

Nazm'ül-leāl'in 3. kıtasından [Yukarıdaki kıtanın nazîri]:

.....
 “Hilāl” ü “helāl”: *evvelī yağmuruñ*
Yağar kātı yağmak ne: “hell”, “inhilāl”
 “Meşār” u “haliyy” ü “haliyyē”: *koğan*
Çiçek: “zehre” vü “nahl”: *arī*, “ery”: *bal*

.....
 “Cebīre”: *seyik*, “cebr”: *şarmak şınık*
Sağalmak yarā: “iltiyām”, “indimāl”
 “Nezel”: *kay*, *oluk akdt*: “mizābu” “zāb”
Çipiller, *karā çāmır*: “azhāl u “hāl”

.....
Günehden dönüñ Hakkā her hālde
 “Enībū il'Allāhi fī külli hāl”
 Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
 Tekārüb ki kaşr ōla būdur mişāl

* * *

Şahidî'nin 7. kıtasından:

“Çeşmē”: *bıñar* oldu “kūze”: *bardak*
İstēme: “mecūy”, “cūy”: *ırmak*

.....
 Hem “sürh”: *kızıl*, *yeşildürür*: “sebz”
 “Nīl” oldu: *çivid*, “küzīne”: *tokmak*

.....
 Hem “şīb”ü “firāz”: *iniş*, *yokuşdur*
Yüksek hu: “bülend” ü “pest”: *alçak*

Nazmü'l-leāl'in 11. kıtasından [Yukarıdaki kıtanın nazîri]:

“Yenbū”: *piñār* u “kūze”: *bardak*
Gündüz ne: “nehār” u “nehr”: *ırmak*

.....
 Hem “şībğ”: *boyā*, *boyācı*: “şabbāğ”
 “Nīlec”: *çivid* u “muduğk”: *tokmak*

“Aḥmer”: *kızıl* u *yeşildür*: “aḥzar”
 “Aşfar”: *şarı*, “abyaz”: *āğ*, *gök*: “ezrak”

yōkūş: “akabe”, “hubūt”: *inişdür*
Yüksek: “ālī” vü “sāfil”: *alçak*
 “Lā yuglebu mā yaşīru ḥaḳḳā”
Yēñilmez o şey kim ölür ol ḥaḳ
 Mef‘ülü mefa‘ilün fe‘ülün
 Bū baḥr-i hezeden oldu müştak

DİL ve ÜSLÛP

Nazmü'l-leāl'in dil ve üslûbunu eserin giriş kısmında ve metninde ayrı ayrı incelemek doğru olur. Çünkü giriş kısmında birtakım düşünceler ve olaylar anlatılmıştır. Bunların anlatılışında bazı özellikler bulunması tabiidir. Metin kısmında ise anlatılacak düşünceler ve olaylar yoktur. Sadece Arapça sözlerle bunları karşılıyan Türkçe sözler vardır. Bundan dolayı burada bir anlatım özelliği aranamaz.

A:

Giriş kısmının dili ve üslûbu, zamanının dili ve üslûbudur. Dikkati çeken özellikleri şunlardır:

1) Üslûp akıcıdır. Eser kolaylıkla yazılmış gibi görünüyor. Fikirler tatlı bir akışla birbiri ardından geliyor. Kitabın ne için yazıldığını, yazılırken ne gibi özelliklerin gözetildiğini bildiren, bu konuda daha önce eser meydana getirmiş olanlarla kendisini kıyaslayan ve bu vesile ile özel hayatını anlatan beyitler, üslûp özelliklerini belirten en iyi örneklerdir. “Hayatı” bölümünde gördüğümüz bu parça içinde Şeyh Ahmed'in şair ruhunu gösteren çok güzel beyitler vardır.

2) Şeyh Ahmed'in üslûbunda şöyle bir özellik dikkati çekecek kadar çoktur: Bir arada bulunması gereken söz parçalarından bir kısmı, bir mısraın sonunda bulunmakta, geri kalan kısmı, sonraki mısra ile devam etmektedir. Buna eski eserlerde pek az raslanır. Örnekler:

Nışab-î mektebē sinnim müsâid
 Değilken ḥazret-î merḥûm vâlid
 Bañā taḥşil-i ‘ilmē hırş u iḳdām
 Edüp çok bezl kıldı himmet-î tām

Daḥi ben ḥürd-sāl iken o riḥlet
 Kılub dārü'l-fenādan gitdi ḥasret

Velī bir baḥrinī Tazīde meşhūr
 Bulub kıldım anī anlarla mezkūr

3) Şeyh Ahmed'in üslûbundaki özelliklerden biri de parantez cümlelerini çok kullanmasıdır. Bunlar her vakit kısa değildir, çok uzun oldukları ve bir parantez cümlesi içinde ikinci bir parantez cümlesi bulunduğu da vardır. Örnekler :

Velī şad ḥayf kim bir cāhil-ī dūn
 —K'olā bir āña nāmevzūn u mevzūn—
 Sakīm ēdüb bu nazm-ī müstaḫīmi
 Rekik ögrēde her zevḳ-ī selīmi

Nişāb-ī mektebē sinnim müsāid
 Değilken ḥazret-ī merhūm vālid
 —O şem-ī dūdman-ārāy- i'irfan
 Güzin-ī ḥānedān-ī şeyh 'Oşmān—
 =Ve zā gavşü'z-zemāni'l- Mer'aşıyyü
 'Aleyhi'r-raḥme mā merre'l- 'aşıyyü
 Fürüg-ī raḥmet ü gufrān-ı Bārī
 Hemişe ola ḳandil-ī mezārı=
 Bañā taḥşil-i 'ilmē ḥırş u iḳdām
 Édüb çok bezl kıldı himmet-ī tām

4) Nazmü'l-leāl'in bazı cümlelerinde kuruluş aksaklığı vardır.
 Örnekler:

a. Olar mesned-nişin ben der-güzinem
 Olar ḥırmen-fiken ben ḥüşe-çinem
 Olārın lık ferḳ-ī rüzgārı
 Olup zıll-i ḥimāyet behredārı
 Kılup evḳatı naḳdin şarf-ı taḥşil
 Kemāhī eylemişler 'ilmi tekmil

b. “-di”li geçmiş zamanla devam eden bir anlatış arasında geniş zaman kullanılmıştır :

..... merhūm vālid
 Bañā taḥşil-i 'ilmē hırş u ikdām
 Edüb çok bezl *kıldi* himmet-ī tām
 Ne sūd ammā ki taqdīr-ī ilāhī
Olur sa'yinde āniñ sedd-i rāhı

 Olub mūy-ī sefidē eşk-rizān
 Teessüflē *dēdi* giryān ü sūzān

c. Bu mısraların devamında gene aksaklık:

Dirīgā ben belā-perverde vālid
 Bañā ta'lim-i 'ilmē pek mücāhid
 Olub kılmşdı çok şarf iktidārı

5) Eserde dikkati çeken bir özellik de metin kısmında Arapça kelimeleri karşılamak için verilen öz Türkçe kelimelerin giriş kısmındaki anlatımda kullanılmamış olmasıdır. Şeyh Ahmed burada zamanının, öz Türkçeye yer vermiyen edebiyat dil ve üslûbunu kullanmıştır.

B :

Metin kısmına gelince: Yukarıda söylediğimiz gibi, metin kısmı konu bakımından güzel bir üslûp kullanmağa elverişli değildir. Müellif ne kadar gayret ederse etsin, yapacağı iş Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar vermek olduğu için sıkı bir çenber içindedir. Böyle eserler nazım tekniği bakımından da, üslûp bakımından da kusurlu olur. Bununla beraber Şeyh Ahmed, kitabına yer yer zevk unsurları katmasını bilmiştir. Sesleri birbirine benzeyen kelimeleri bir arada vererek, vezinlerden lâfız sanatlarından faydalanarak çok yerde ahengi sağlamış, üslûp kuruluşunu unutturacak anlatış yolları bulmuştur.

6) Metin kısmında "beyt-i mütercem"lerin ayrı bir önemi vardır. Bunlar, metnin öteki beyitleri gibi aralarında anlam bağı bulunmayan tek tek kelimeler değil, cümle halindeki anlatım araçlarıdır. Bu sebeple müellif, konunun biteviyeliğini ve tatsızlığını gidermek için beyt-i mütercemlerden çok faydalanmıştır. Eserdeki 28 kıtanın 28 beyt-i mütercemi, bu bakımdan özel bir değer taşır. 14 ü okuyucuyu neşelendiren âşıkane sözler, 14 ü de öğüt, ders, hikmet olan bu beyt-i mütercemlerde, şairimiz bir mısra ile kıtanın ağır havasını dağıtmak hünerini göstermektedir. Örnekler :

5. kıtadan :
Ey vay bizē kim bū bakış bākī komaz bizden nişān
 “Yā veyletā hāza-n-nazar lā yübķā minna-l-eşer”
 Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün
8. kıtadan :
 “Müz re‘et-il-‘aynu muḥayyāke ila-l-‘āni beket”
Görēliden göz yüzüñü ağladı tā bū demedek
 Müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün müfte‘ilün
9. kıtadan :
 “Ve leyte lī şāre elfu rūḥin ve kāne ṭurran ileyke zibḥā”
Nolaydı bāñā olaydı biñ cān olaydı bilcümle sāña kurbān
 Müfā‘alātün müfā‘alātün müfā‘alātün müfā‘alātün
10. kıtadan :
Görmedi bir göz halk olalī biz ḥüsnüñü hergiz kimsenedē hiç
 “Lem tere ‘aynun münzü bere’nā ḥüsnüke kaṭṭu fī aḥadin
 mā”
 Müfte‘ilātün müfte‘ilātün müfte‘ilātün müfte‘ilātün
12. kıtadan :
Kim olursā ‘ilm ilē dīr’ ölmeyē ol dehrde .
 “Men yekün bi-l-‘ilmi ḥayyen lem yemüt zā fi-l-menün”
 Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt
13. kıtadan :
 “Ve lā teclis ma‘a-l-ağyāri en lā tebtāgī kaṭlī”
Otur mā ḡayrilerle istemezseñ ger ben’ öldürmek
 Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün
21. kıtadan :
 “Uṭlubu-l-‘ilme min-el-mehdi ile‘l-lāhd entüm”
İsteñüz ‘ilmi beşikden kabredek tā siz
 Fā‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fa‘lün
24. kıtadan :
Yakdı benī ayrılıkda āteş-i ‘aşkıñ
 “Aḥraḳanī fi‘l-firāķi nāru hevākā”
 Müfte‘ilün fa‘ilātü müfte‘ilün fā‘
27. kıtadan :
 “Vesīm-ül-muḥayyā minke lem yāti lī‘ayfun”
Güzel yüzlü senden gelmedi bāña uşanmak
 Fe‘ülün mefā‘ilün fe‘ülün mefā‘ilün

7) Bir mısra sonunda bulunan sözün ikinci parçasının ondan sonraki mısradaki devam etmesi özelliği metin kısmında da vardır.

Örnekler :

1. kıtadan :

“Şa‘r”: *kıl* u “re’s”: *baş*, “halk”: *boğaz* hem *tıraş*
Etmek ü “hācib” ne: *kaş*, “hüdb” müjē, “kavs”: *yay*
 Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

Burada Arapça *halk* kelimesinin *boğaz* ve *tıraş etmek* anlamlarına geldiği bildiriliyor. Ancak *tıraş* ile *etmek* birbirinden ayrılmış, *tıraş* birinci mısran sonunda kalmış, *etmek* de ikinci mısran başına geçmiştir.

2. kıtadan :

“Medd”: *suyuñ çokluğudur*, *azlığı* :
 “CeZR”, *dere başı* : “šetā” vü “şesā”
 Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

24. kıtadan :

Doğrusunā: “muḥṣanā”, “ḥarīde”: *utancağ*
 ‘*Avrete dē*, *ince belli ‘avret e*: “heyfā”
 Müfte‘ilün fā‘ilātü müfte‘ilün fā‘

Anlamı: doğru kadına “muḥṣana”, utangaç kadına “ḥarīde”, ince belli kadına “heyfā” denilir.

8) Arapça lûgatlerin Türkçe karşılığını bildirmek için söylenecek sözler sayılıdır: “Arapça ... kelimesine Türkçede ... derler”, “...denilir”, “... kelimesi ... mânasınadır”, “...kelimesi ...demektir.” gibi. Sayısı binleri bulan lûgatleri karşılaştırırken böyle birkaç kelimenin tekrarlanmasından okuyana usanç geleceğini söylemeye hacet yoktur. İşte eserin metni, benzeri başka eserlerinki gibi, ister istemez bu sayılı kelimelerin tekrarı ile doludur. Bununla birlikte Şeyh Ahmed bu sözlerde değişiklik sağlamak için elinden geleni yapmıştır:

a. Çok kere karşılaştırmayı gösterecek bir söz vermemiştir:

2. kıtadan :

Yūkarı: “fevk”, *āşağı*: “taht”, *ön*: “emām”
 Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

b. Birçok yerlerde “derler, denilir” yerine “dē” kullanmıştır:

19. kıtadan :

Kara gözlüyē dē: “ahver”, *ala gözlü yē dē* “eşhel”
 Fe‘ilātü fā‘ilātün fe‘ilātü fā‘ilātün

c. Bazan “dê” yi de kaldırmıştır:

24. kıtadan:

Kābağa “cemmā”, *deli kōyuna*: *sevlā*
Müfte‘ilün fā‘ilātü müfte‘ilün fā‘

ç. Hayli yerde kelimedden sonra “ne?” sorusuna cevap vermiştir:

25. kıtadan :

“Tahallī” nē: *bezenmek*, “tehallī” nē: *boşalmak*
Mefā‘ilün fe‘ülün mefā‘ilün fe‘ülün

d. Kimi yerde “derler” kullanmıştır:

17. kıtadan :

“Mıkfār “u” kafer” derler: *otsuz kuru şahrā* ye
Mef‘ülü mefā‘ilün mef‘ülü mefā‘ilün

e. Kimi yerde “oldu” vardır:

18. kıtadan :

“Ākil”: “lebīb”, *oķūmak* : “ders” oldu hem “dirāse”
Mef‘ülü fā‘ilātün mef‘ülü fā‘ilātün

f. Bazan “demektir” veya “demedir” den faydalanmıştır:

5. kıtadan :

Gērilemekdür “nehnehe”, *terk et* demekdür “da” vü “zer”
Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

10. kıtadan :

Hem *of* demedür “evveh”ü “āvüh” *
Müfte‘ilātün müfte‘ilātün

g. Bazan “dir” ile yetinmiştir:

26. kıtadan :

“Hüzñ” ü *koķar şudur*: “ceva”, *hurde yağar*: “taşış”dür
Müfte‘ilün mefā‘ilün müfte‘ilün mefā‘ilün

h. Pek çok yerde “hem” görülür. Bu kelime “ve”, “bundan başka”, “dahi”, “de”, “hem de” yerine kullanıldığı gibi, vezin doldurmak için gereksiz olarak da getirilmiştir:

5. kıtadan :

Bal: “la‘v” ü “selvā” vü “asel”, *küp*: “denn” ü “cübb”,
sirkē ne: “hal”

* Vezne göre mısra şöyle olmalıdır: Hem demedir of evveh ü āvüh.

Bahşiş, *doyumluk* hem: “nefel”, *çok vergi* hem: “asker”
“züfer”

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

KARŞILIKLAR, ANLAMLAR, TARİFLER

Nazmü'l-leâl'de, genel olarak Arapça kelimelerin Türkçeleri gösterilmiş, pek az yerde — Türkçeleri bulunmayan veya vezne uydurulamayan yerlerde— de herkesin bilmediği Arapça kelime, herkesin bildiği Arapça kelime ile karşılanmıştır. Türkçe karşılıklar içinde hergün kullanılmayan — fakat bir kısmı yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzında yaşamakta olan — kelimelerden başka bugün yazı dilinde bulunmayan öz Türkçe kelimeler de vardır. Bunları, anlamlarıyla birlikte incelememizin sonunda veriyoruz.

Nazmü'l-leâl'deki Arapça kelimelerden bazıları Kamusta ve Ah-teri'de yoktur. Bazan da kelimeler bu eserlerde vardır, ancak Şeyh Ahmed'in verdiği anlamlardan bir kısmı gösterilmemiştir. Bunlar, Şeyh'in Arap dilinde ne kadar geniş bilgisi bulunduğunu ispat eder.

Müellif, daha önceki lûgatçilerin yaptığı gibi kendisinin de kimi zaman anlam inceliklerine pek önem vermediğini, ama kimi zaman anlam farklarını belirttiğini giriş kısmında şu beyitlerle anlatıyor:

Veli gördüm lûgat-sencân-ı pişin
Bu tavrî eylemişler de'b ü ayin
Ki şol ba'zî huşûsiyyât-ı ma'nâ
K'olur elfâz arâsındâ hüveyda
Olub sâlik tarîk-i ihtişâra
Anî sevķ etmemişler i'tibâra
Görüb tafşilinî belki tekellûf
Getürmişler 'alâ vechi't- terâdüf
Kılub ancak aşıl ma'nâyı irâd
Kõmuşlar farkınî mevkûf-ı üstâd
Pes oldum ben de geh bû semte râgıb
Gehî oldum beyân-î farka zâhib

.....
Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Aşağıda göstereceğimiz örneklerden de anlaşılacaktır ki Şeyh Ahmed kimi zaman eş anlamlı kelimeler arasındaki farkı göstermese bile

çoğu zaman gayet titiz davranmakta, Arapça kelimelerin olsun, Türkçe kelimelerin olsun anlam inceliklerini göstermeye dikkat etmektedir. Arapçayı bir tek Türkçe kelime ile karşılamak mümkün değilse, o vakit özlü — ve yerine göre uzunca — bir tarif yapmaktadır. Örnekler:

2. kıtadan :

“Kümm”: *yeñ, iç dōnu*: “serāvīl” hem
Göñleke: “sirbāl” dē, *kaftan*: “ķebā”
Uyku: “rukād”, *uykusuzluk*: “suhād”
“Leyl”: *gécē*, “fعر”: *tañ, akşam*: “mesā”
“‘Aşr ”: *ikindin*, “‘ateme”: *yatsu*, “zühr”:
Öğle, “zuhā”: *gün*, *ķaba ķuşluk*: “zahā”
Yatsuya vārınca ķarañlık: “işā”
Hem *yiyecek kim yinür ol dem*: “‘aşā”
Geñ aralık: “fecve” vü *geñ yer*: “fezā”
Geñ yer ev öñünde: “finā” hem “ķeşā”
Ķorķu: “hazer”, *perde*: “hider”, *ķay*: “hader”
“Ceżr”: *aşıl*, “hadr”: *ivmek*, *yan*: “hizā”

.....
Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

5. kıtadan :

Cōmerdlık ü eylik: “kerem”, *ħorluk, kötülük hem* “ķazem”
Öğmek, ķarāmak: “medh” ü “zem”, *insan nedür*: “ins” ü
“beşer”
Deprenmeke dē: “recrece”, *yazmak müşevveş*: “mecmece”
Ķātī çığırmaķ: “ac‘ace”, “cevcem”: *gül ü bülbül*: “nuğar”
Gizli tekellüm: “cemceme”, *at okramakdur*: “hamhame”
Bed bed yemekdür: “hamhame”, *ħācet*: “ereb”, “irbe”,
“vaţar”
Ķişm etmekē dē: “demdeme”, *vergisi azlık*: “zemzeme”
Ūzun ħazin ses: “zemzeme”, *ķātī sevinmekdür*: “baţar”
Müstef‘ilün mestef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

Şeyh Ahmed, aynı anlama gelen birkaç Arapça kelimeyi çok zaman bir arada verir:

1. kıtadan :

“Ķavre” vü “yūhā” vü “yūh”, “cāriye” vü “şems”, “būh”:
Gün, yüzücü kes: “sebūh”, “necm”, “ķamer”: *yıldız, ay*
Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

Birinci mısırada bulunan altı Arapça kelime “gün” yani “güneş” anlamına geliyor.

12. kıtadan :

“Lübs”: *geymek*, “melbes” ü “libs” ü “libâs” ü “kisve”: *don*
 “Kıfl” ü “kısm” ü “mısb” ü “sehm” ü “hazz” u “kıst”
 “hisşşē”: *üleş*

Fā‘ilātün fā‘ilātün Fā‘ilātün fā‘ilāt

Birinci mısırada “don” anlamına dört, ikinci mısırada “üleş” anlamına yedi Arapça kelime gösteriliyor.

21. kıtadan :

“kâ‘a vü “bâha” vü “buḥbūḥa” vü “şahn” ü “sâḥa”:
Evüñ ortası, kapuyla ev arāsī: “dihlīz”
 Fā‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilāt

Birinci mısırada “evin ortası” demek olan beş Arapça kelime vardır. Eserdeki rübailerin ikisinde “aslan”ın Arapça adları sayılmaktadır. Birinde 19, ötekinde 16 tane aslan anlamlı Arapça kelime vardır.

Bir rübaide de Arapça “ḥâl” kelimesinin 14 anlamı verilmiştir:

Hodbîn ü maḥabbetden olan fāriğ-i bāl
Zan, dāyi, şey issī, eyü zabṭēdici māl
Ḳaysız bulut, ıssız yer, ulū dāğ, ḥöbek
Büyük deve, cimşek, uyan, ergen kes: “ḥâl”
 Mef‘ulü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ül

Uzunca sözlerle yapılan tarifler için örnekler:

12. kıtadan :

Dēve şüyā kânub andan soñra ḫmakdur: “uṭün”
Ol kışā gömlek ki gēce giyilür derler: “sebīḥ”.
 Fā‘ilātün fa‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt

13. kıtadan:

“Ḳaved”: *bir kimseyi öldüreni yērine öldürmek*
 Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

14. Kıtadan:

Dökülē yağardan o kaṭralar ki birin birin ana de: “reşān”
“Ramaş”: ol çapaḳ ki gözüñ piñārına cem‘olup doña aḳmaya
 Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün

EDEBÎ SANATLAR

Nazmü'l-leâl'in asıl maksadı, öğrencilere Arapça kelimeleri anlamlarıyla birlikte öğretmektir. Vezinleri ve edebî sanatları öğretmenin de ek bir fayda olarak düşünüldüğü giriş kısmında belirtilmiştir. Şeyh Ahmed lâfız, yazı ve mâna sanatlarına da yer verdiğini burada şu beyitlerle anlatmaktadır:

Getürdüm anda hem ba'zı şanāyi'
K'olur lâfz ü haṭ ü ma'nāya tābi'
Ki tā maḫşūd-ı aṣlıden ziyāde
Ederler anlarī hem istifāde

Gerçekten Nazm-ü'l-leâl'de cinas, iştikak, şibh-i iştikak, tenasüp, iham-ı tenasüp, tezat, leff ü neşir ... gibi birçok sanatlar görülmektedir. örnekler:

3. kıtadan:

"Meşār" ü "ḫaliyy" ü "ḫaliyyē": koğan
Çiçek: "zehre" vü "naḥl": arī, "ery": bal
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

Arapça olan "naḥl", Türkçe *arı* demektir. Türkçe olan *balın* Arapçası se "ery" dir. Söyleniş ve yazılışları birbirine yakın olan *arı* آری ile "ery" اری arasında cinas vardır.

8. kıtadan :

"Err": cima', "eyr": zeker, ḫātī: "eyerr", ér: "seher"
Müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün

Burada da cinas vardır: Biribirine benzeyen dört kelime bir arada verilmiştir: "Err" (cinsî münasebette bulunmak), "eyr" (erkeklik organı), "eyerr" (katı), ér (seher). Bunlardan yalnız ér Türkçedir, *erken* anlamına bugün de Gaziantep'te kullanılır.

10. kıtadan:

"Şabbu" ne: 'āşık, uykusuz: "ārık"
"a'cefu": ārık, nefis e de: "ḫübā"
Müfte'ilātün müfte'ilātün müfte'ilātün müfte'ilātün

Birinci mısradaki "ārık" Arapçadır, *uykusuz* demektir. İkinci mısradaki *ārık* Türkçedir, "zayıf" demektir. Biribirine benzeyen iki kelimenin bir beyit içinde verilmesiyle gene bir cinas yapılmıştır.

Nazmü'l-leâl'de tam veya nakıs pek çok cinas vardır. Açıklama yapmaksızın birkaçını daha gösterelim:

1. kıtadan:

“Levz”: *payam*, “cevz”: *koz*, “mürr”: *acı*, “müzz: *nuz*
 “harr” u “harif”: *ıssı, güz* “zayf”: *konuk*, “şayf”: *yay*
 Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

13. Kıtadan :

“Vaked”: *od*, hem *ışınmak*: “ışılā”, “ıtfā”: *söyündürmek*
Yitürmek: “fağd”, *dermek*: “lağt”, *seçmek*: “nağd”, “ağz”:
almak

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün

16. kıtadan :

Ses: “şarre”, *kisē*: “şurra”, *şovuk yel katı*: “şarşar”
 Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

Aşağıdaki iki örnekte de iştikak ve şibh-i iştikak sanatları vardır:

11. kıtadan :

“Yenbū”, *piñar* u “kūze” *bardak*
Gündüz ne: “nehār” u “nehr”: *ırmak*
 Mef‘ülü mefā‘ilün fe‘ülün

12. kıtadan :

“Fenn”: *hāl ü nev‘i şey’in*, cem‘i “efnān” u “fünün”
Āna karnındā olan yavrī: “cenīn”, *dellik*: “cünün”
 Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt

Şu mısradada hem “tezat”, hem de “leff ü neşir” sanatları vardır:

5. kıtadan :

Öğmek, *karāmak*: “medh” ü “zem”, *insan* nedir: “ins” ü
 “beşer”

Müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün müstef‘ilün

Leff ü neşir sanatının güzel bir örneğini de şu beyitte görüyoruz:

12. kıtadan :

Gün, *bulut*, *şak*, *muşhaf* ü *kürtün*, *katī*, *hamr* u *balık*:
 “Ayn” u “ğayn” ü “fā” u “kāf” ü kāf ü “lām” ü “mīm” ü
 “nūn”

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt

Birinci mısradaki sekiz kelimenin Arapçaları, sırasıyla ikinci mısradaki sekiz kelimedir: “Güneş” demek olan “gün”ün Arapçası “ayn”dır. “bulut” un Arapçası “ğayn”dır... İkinci mısradaki kelimeler Arap alfabesinde biribiri ardınca gelen sekiz harfin adıdır. Birinci

mısradaki kelimelerden “şak, muşhaf, hamr” da Arapça ise de aynı anlamdaki “fā, kāf, mīm” kelimelerine göre daha kolay anlaşılabilir sözlerdir.

İçinde birçok sanatlar bulunan şu beyti de görelim:

1. kıtadan :

“Fer” : saç, “akra” ne: *kel*, *şīnanuk er*, *at* : “nekel”

Şağrı : “kefel”, hem “kef” : *el*, “riel” : *ayak*, “şıkş” : *pay*

Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

Birinci mısradaki “akra^c ne?” sorusuna *kel* cevabı veriliyor. Buradaki *ne?-kel* sözleri ile mısra sonundaki Arapça “nekel” kelimesi arasında cinas vardır. Aynı şekilde bir cinas da ikinci mısradaki “kefel” ile “kef : el” arasında bulunmaktadır. İkinci mısraın son kelimesi olan *pay*, burada *hisse manâsınadır*. Fakat, mısradaki *ayak* kelimesinden sonra *pay* ı gören kimsenin aklına ayağın Farsçası olan “pay” gelir. *Pay* ın bu kastedilmeyen anlamı, mısradaki *ayak* ve *el* kelimeleri ile ilgilidir. Bu ilgi îham-ı tenasüp sanatını meydana getirmiştir. Bu beytte ayrıca *saç* la *kel* arasında “tezat”, *saç* la *er*, *el*, *ayak* arasında “tenasüp”, *at* la *şağrı* arasında gene “tenasüp” vardır.

Şeyh Ahmed’in, eski lûgatçilerle kendisini kıyaslıyan beyitlerindeki şu tezatlar da güzeldir :

Belî ben kanda anlar kanda inşâf

Olar zer-düz ben bir büriyâ-bâf

Olar mesned-nişîn ben der- güzînem

Olar hırmen-fiken ben hüşe-çinem

Kardeşlerinin kundak çocuğu iken veya büyüdükten sonra öldüklerini babası dilinden anlatan beyitlerde de güzel mecazlar vardır:

Gelen evlâdımñ zîrâ vücûda

Kimîniñ dâye-i dehr êtdi ol hîn

Kefen bürd-î kımâtın lâhd mehdin

Kimîniñ vermedin bâr-î kemâli

Çodü pâyına minşâr-î zevâli

GRAMER NOTLARI

Nazmü'l-leâl'de fonetik, morfoloji ve sintaks bakımından bazı özellikler vardır. Ancak aynı gramer olayları her yerde aynı şekilde belirmemektedir. Anlaşıyor ki nüshayı yazan, eserin aslını olduğu gibi kopya etmemiştir. Bu sebeple, üzerinde duracağımız bütün gramer

özelliklerinin, eserin aslında bulunup bulunmadığı kestirilemez. Şu kadar ki müellif Antep'li olduğu için Gaziantep'te bugün de bulunan özellikleri, eserin aslındaki şekiller olarak kabul edersek yanlış olmayız. Notlarımızı madde madde sıralıyoruz:

1) Eserde bazı kelimeler Gaziantep'te bugün söylenildiği şekilde yazılmıştır:

<i>Eserdeki şekil</i>	<i>Yazı dilindeki şekil</i>
ağ	ak
'barmak	parmak
bişmiş	pişmiş
cimşek	şimşek
çamır	çamur
çıbık	çubuk
depe	tepe
güccük	küçük
ikindin	ikindi
kavın	kavun
südük	sidik
tuç	tunç
yavru	yavru
yuvalamak	yuvarlamak

2) Not aldığım sekiz "pek"ten altısı "b" ile, ikisi "p" ile yazılmıştır. "Peltek" ve "pusu" kelimeleri de "b" ile yazılmıştır.

3) Birçok Türkçe kelimelerde "ç" yerine "c" kullanılmıştır: Ceküb, cene, canak, camır, ic, koc, alcak, cakmak, acmak, secmek, saz calan... gibi. "Ç" ile yazılan Türkçe kelimeler de çoktur: Sizinçün, saçılan, çığırnak, çapak, çul... gibi. "Çok" kelimelerinin altısı "c" ile, üçü "ç" ile yazılmıştır.

4) Aynı nitelikteki sözler kâh düz, kâh yuvarlak vokalli olarak harekelenmiştir. Meselâ giriş kısmında "etdim, eyledim, kıldım, gitdim, kaldım, anıñ, biriniñ, hasbihalim" ve metinde "ışkıñ" şeklinde harekelenmiş kelimeler bulunduğu gibi girişte "virür, eyledüm, değildüm, getürdüm, kılur, bilür, kalur, sergüzeştüm" ve metinde "kılıñ, irüñ" şeklinde harekelenmiş olanlar da vardır.

5) Giriş kısmındaki "der-güzinem, hüşe-çinem" kelimeleri ile metindeki "dilerem, düşerem" kelimelerinde dar vokal değil, geniş vokal kullanılmıştır.

6) “-dir” lerin bugün düz sesli olarak kullanılanları çok yerde yuvarlak sesli olarak harekelenmiştir: “Dimekdür, etdür, başıdur, lûgatdür, ırdur, ovadur, şişdür, nedür yılandur...” gibi. Bütün eserde düz sesli olarak harekelenmiş ancak birkaç “-dir” vardır: “Müşkildir, yerdir”. 20. Kıtadaki şu beytin birinci mısraında “-dür”, ikinci mısraında “-dir” görülmektedir:

Mekke yâ ka'be yâ vilâyetidür
Mevzî Bekkedir diyârı Hicâz
Fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât

7) Nazmü'l-leâl'de bazı kelimeler birkaç imlâ ile yazılmış bulunmaktadır. Meselâ “iyi” kelimesi —ki Gaziantep'te bugün ‘eyyi’ diye söylenir— altı türlü yazılmıştır: Bir yerde “آيو eyyü”, üç yerde “آيو eyyü”, bir yerde “آيو iyyü”, bir yerde “آيو iyyü”, yedi yerde “آيو eyü”, bir yerde “آيو iyü”. Bu değişik imlâların aynı sahifede olanları da vardır. Meselâ bir sayfada “eyyü” ile “eyü”, başka bir sayfada “iyyü” ile “eyü” görülmektedir.

“Yağmur” anlamına olan “yağar” kelimesi üç yerde «يَغْر» iki yerde «ياغِر» şeklinde yazılmıştır.

“Pınar” kelimesi	«پیکار»	ve	«پکار»	şekillerinde
“Saç”	«صیج»	ve	«صاچ»	”
“Yok”	«یوغ»	ve	«یوق»	”
“Ak”	«آغ»	ve	«آق»	”
“Süci”	«سُجُو»	ve	«سُجِي»	”
“sacındı”	«صَجِنْدِي»	ve	«صَجِنْدِي»	”
“ya”	«يه»	ve	«يا»	”
“Yalın”	«يَالِك»	ve	«يَالِكْ»	”
“Son”	«صوك»	ve	«صون»	”

“Göz” kelimesinin tamlıyan takısı almış hali olan “gözün” kelimesi «كوزن» ve «كوذن» şekillerinde yazılmıştır.

8) Vezne uydurmak için uzatılması gereken hecelere başka zaman kullanılmıyan uzatma vokalleri eklenmiştir. Meselâ “deve” kelimesi birçok yerlerde « دوه » , « دهوه » imlâlarıyla yazılmışken, birinci hecenin uzun okunması gereken üç yerde « داوه » şeklinde gösterilmiştir.

Bunun gibi birinci hecesi uzatılmak gereken “yeni” kelimesi « ییکی » , “yenilmez” kelimesi « ییکلمز » , ikinci hecesi uzatılmak gereken “düşerem” kelimesi « دوشارم » , birinci hecesi uzatılmak gereken “sana” kelimesi « ساکه » olarak yazılmıştır. Bu kelime, başka bir yerde, birinci hecesi uzatılmak gerektiği halde « سکا » şeklinde yazılmıştır. Her iki hecesi kısa okunan bir “sana” ise « سکه » imlâsiyle gösterilmiştir.

9) Vezne uydurmak için bazı vokallerin kaldırıldığı da olmuştur: 5. kıtada bulunan :

Cömerdlük ü eylik : “kerem”, *horluk*, *kötülük* hem “kazem”

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
örneğindeki “eylik” gibi ki “eyilik” yerine kullanılmıştır. 12. kıtanın aşağıdaki mısramda bulunan “dellik” kelimesi de “delilik” yerine kullanılmıştır:

Āna karnındā olan yavrī : “cenin”, *dellik* : “cünün”

Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt

10) Nüshamızda, birçok Arapça ve Türkçe kelimelerin yazılışlarında imlâ yanlışları yapılmıştır. Birkaç örnek:

<u>Yanlış</u>	<u>Doğrusu</u>	<u>Anlamı</u>
راب	دأب	âdet , usul
ظمير	ضمير	iç yüz
قرع	فرع	saç
نما	نما	artmak
نصب	نصب	hisse
رجوع	رجوع	dönmek

<u>Yanlış</u>	<u>Doğrusu</u>	<u>Anlamı</u>
الثالم	السالم	sakat olmıyan
تَجَلَّتِي	تَخَلَّتِي	boşalmak
دوبّ	دُبّ	ayı
دُورر	دُرر	inciler
اسهد	اسد	aslan
اويله	اوگله	öğle
كوذ	كوز	göz
دردين دن	دردكدن	derdiñden
صون	صوك	son
يل اورمق	ايل اورمق	il urmak, baskın yapmak

11) Vokalle biten bir kelimedden sonra vokalle başlıyan bir kelime gelir ve vezin gerektirirse birinci kelimenin sonundaki vokal düşmekte ve ondan evvelki konson, ikinci kelimenin başındaki vokale bağlanmaktadır. Hele "ki" nin "-i" si çok düşmektedir. Örnekler:

Girişten :

Ne deñlü baħr k'isti'māle maħrūn

K'olā envā'-ı 'ilmē zātı şāmil

K'eder irādın isti'mal irāde

Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

16. kıtadan :

Gör 'ilmi eyā pādişehim cāna berāber

Belk' eyyürek andan

Mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

mef'ulü fe'ülün

2. kıtadan :

İstemedē 'ilm' eyü et sa'yiñi

Müfte'ilün meft'eilün fā'ilün

12. kıtadan :

Kim olursā 'ilm ilē dīr' ölmeyē ol dehrde
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt

13. kıtadan :

Oturumā gayrilerlē istemezseñ ger ben' öldürmek
mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

19. kıtadan :

Ere sevgilü : “arüb” oldu, “betül” : *fāriğ' erden*
Fe'ilätü fā'ilātün fe'ilätü fā'ilātün

12) “onlar” yerine “anlar”, “olar”, “bunlar” yerine de “bular” kullanılmıştır.

13) “-i” halindeki tamlananın sonundan “-i” nin düşmesine eserde çok raslanır. Giriş kısmındaki *yādigārın* (yadigârını), *veznin* (veznini), *endîşesin*, *cânın*, *vücūdun*, *kûşesin*, *lûtfun*, *kıtasın*, *ta'lîmin*, *îrādın*, *hasbihâlim...*” gibi sözler bunun örnekleridir.

14) “Beyin” kelimesi “beyni” olarak kullanılmış, “beyne” yerine “beyniye” denilmiştir.

15) İki yerde “-den” yerine “-din” kullanılmıştır.

Kimîniñ vermedin bār-î kemāli
Kodū pâyına mınşār-î zevāli
Mefā'ilün mefā'ilün fe'ülün

“Selef” : *öñdin geçen atalar*
Nedür Keklik ferîği : “sülef”

16) Bir yerde “-ki” yerine “-ği” kullanılmıştır.

“Vustā” : *orta*, yanındağidir : “bınşır”

17) Bugün ancak “olanca” kelimesinde gördüğümüz gramer şekli ile yapılmış bir “kalanca” kelimesi görülmektedir.

18) Fiil köklerinden ve sıfatlardan “-cek” eki ile yapılmış şu sıfatlar vardır: Tayıncağ (kaygan), utancağ (utangaç), yeynicek (hafif-meşrep).

19) “Bir”in tekrarlanmış dağıtım şekli olan “birer birer” yerine “birin birin” kullanılmıştır.

20) “Varıncaya kadar” yerine “varınca” kullanılmıştır:

Yatsuya vārınca karañlık “işā”
Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün

21) “Gelüp” yerine şu beyitte “gelüben” kullanılmıştır:

Şağdan gelüben şōla giden av: “bārih”
Şoldan gelüben şāğa gidersē: “sānih”
Mef‘ulü mefā‘ilü mefā‘ilün fa‘

Eserin başka yerlerinde şimdiki şekil kullanılmıştır:

Olup āhır o bir genc-î fezā‘il
.....
Görüp tenhā o nüzhetgāh cāyı
.....
Gelüp vezn ū revīdē cümle yeksān
Mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

22) “Oturmayınız, isteyiniz” yerine, bazı eski metinlerde olduğu gibi “oturmañuz, isteñüz” kullanılmıştır:

İrūñ eyūlere oturmañuz erāzil ile
Mefāilün feilātün mefāilün feilāt
İsteñüz ‘ilmi beşikden kabredek tā siz
Fā‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilāt

23) Bugün “-t” geçişli takısıyla “aldatmak” şeklinde kullandığımız kelime, aynı anlamla “aldamak” şeklinde kullanılmış, bundan da “aldatıcı” demek olan “aldayıcı” kelimesi yapılmıştır.

24) Şimdi geçişsiz olarak kullandığımız bir fiilin eserde geçişli, şimdi geçişli olarak kullandığımız bir fiilin geçişsiz kullanıldığı da vardır :

.....merhūm vālid
Bañā taḥsil-i ‘ilmē hırş u iḳdām
Edüp çok bezl kıldi himmet-î tām

Bu parçadaki “taḥsil-i ‘ilm” sözü, “ilim öğrenmek” anlamına değil, “ilim öğretmek” anlamına kullanılmıştır. Belki burada gizli bir “ettirmek” bulunduğu düşünülebilir. Ama kullanım geleneğine göre “taḥsil-i ilm” sözü “taḥsil-i ilm ettirmek” anlamına gelmez, ancak “taḥsil-i ilim etmek” anlamına gelir.

Aşağıdaki mısradaki da “tağyîr” (değiştirmek) kelimesi, “tagayyür” (değişmek) anlamına kullanılmıştır:

Bulup bir gün mizâcî gayri tağyîr

25) “Esirgemek” ve “konmak” fiillerinden “-iş” ortaklık takısı ile —bugün kullanılmıyan— “esirgeşmek” (birbirini esirgemek) ve “konuşmak” (birbirinin yakını olmak) şekilleri yapılmıştır.

26) “Karanlık” anlamındaki “karañu” kelimesine “-mak” eklenerek yapılmış olan geçişsiz bir “karañumak” mastarı vardır. Anlamı “kararmak, karanlık hale gelmek” tir.

27) “Kara” kelimesine “-mak” eklenerek yapılmış olan geçişli bir “karamak” mastarı vardır. Anlamı “kara, kötü göstermek, zemetmek” tir.

28) “Söylegil” ve “söylemegil” kelimeleri kullanılmıştır. Bunlarda eskiden emir kipi takısı olan “-gil” görülmektedir. Fakat eserdeki bütün emir kiplerinde bu takı kullanılmamıştır: “Söyle, gör, ét, ko, oturma” ve pek çok “de” vardır.

29) Bazı cümlelerde nesnelere, bugün kullandığımızdan farklı takılarla kullanılmıştır:

Velî şad hayf kim bir cāhil-î dūn
K’olā bir āña nāmevzūn u mevzūn
Sakīm ēdūp bu nazm-î müstaķimi
Rekīk ögrēde her zevk-î selīmi

Ki tā maķşūd-ı aşlıden ziyāde
Ederler anlarī hem istifāde

Nolaydı bāñā olaydı biñ cān Olaydı bilcümle sāña
ķurbān

Gör ‘ilmi/eyā pādişehim cāna berāber

30) Bugün “-se” eki kullanarak kurduğumuz bir anlatım şekli bu ek kullanılmadan kurulmuştur.

Dāhil eder lūtfuna ķimī diler
Yüdhilü fī rahmetihī men yeşā
Müfte‘ilün mefte‘ilün fā‘ilün

31) Birkaç yerde “eğer...eğer...” sözlerinin kullanılışı bir sintaks özelliği meydana getirmiştir. Bu sözler “ister...olsun, ister...olsun” veya “gerek...olsun, gerek...olsun” anlamına gelmektedir.

Eğer dervîş eğer şâh-î zemâne
Gelen hasret gider elbet cihâne
Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Aşağıdaki iki mısraın her birinde de bu özellik vardır:

Ergen: “‘azeb” ü “‘eyyim” eğer ‘avret eğer er
.....
Ger “zevc” eğer “ba'l” ere hem ‘avrete derler
Mef'ülü mefa'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Buna benzer bir sintaks özelliği de “gerek...olsun” şeklindeki kul-
lanışta görülür:

Her ol ferzend kim ol bî-pederdür
Gerek şehzâde olsun derbederdür
Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

İkinci mısra, “isterse (velev) şehzade olsun...” veya “şehzade de
olsa...” diye karşılanabilir.

32) Birkaç yerde gereksiz olarak tekrarlanmış olan “ol, o” lar
anlatışa bir özellik vermektedir. Yukarıdaki:

Her ol ferzend kim ol bî-pededür

mısramda bulunan iki “ol” kullanılmasa cümle gene bu anlama gelirdi.
Hele “kim” zamirinden sonra görevi aynı olan “ol”un kullanılması
büsbütün yersizdir.

İki örnek daha :

“Lâyüglebu mâ yaşıru haḫḫa”
Yēnilmez o şey kim ölur ol haḫ
Mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün

“Nāle merāmeḫū na'am men huv' ileyke şāhibun”
erdi murādınā belī ol kim o sāña eşdür
Müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün

33) Bugün birbirine sıfat-fiil ile bağladığımız cümleler “ki” ile
bağlanmaktadır:

Hem étdim yine maḫşüş-î rübā'ı
Şu bahriñ kim rübā'idür metā'ı

(Metāı rübai olan bahri, yine rubaiye tahsis ettim)

Nicē müşkildir āniñ iltizāmı
Bilür şol kes kim olā ğayr-i ‘āmī

(Avamdan olmıyan kimse, anın iltizamının ne kadar müşkil olduğunu bilir).

Her ol ferzend kim ol bī-pederdür
Gerek şehzāde olsun derbederdür

(Bi-peder olan her ferzend, şehzade de olsa derbederdir).

Teġārüb ki kaçır olā būdur mişāl

(Kasr olan tekarübe misal budur).

Ķorġmā o kişiden ki saġınur ħarāmdan

(Haramdan sakınan kişiden korkma)

Yēñilmez o şey kim olur ol ħaġ

(Hak olan şey yenilmez)

Ķo zulm etmēġi dostum añā kim olā ğamġin

(Gamgin olana zulmetmeyi bırak)

Erdi murādınā belī ol kim o sāña eşdür

(Sana eş olan muradına erdi)

SONUÇ

Nazmü'l-leāl, benzerleri olan başka eserler gibi, öğrencilere Arapça lûgatleri öğretmek için yazılmıştır. Bazı kusurları bulunmakla birlikte başarılı bir eserdir. Kelimeler ne alfabe sırasıyla verilmiş, ne de konulara göre sınıflandırılmıştır. Nazım çenberi içindeki bir sözlükte alfabe sırası zaten gözetilemezdi. Ama belli konuların kelimeleri belli kıtalar içinde gösterilebilirdi. Eserde böyle bir sıra ve sınıflamanın olmayışı, aranılan kelimenin bulunmasını güçleştirmektedir. Kitaptan faydalanmak, onu ezberlemeğe bağlıdır. Eserin manzum yazılması da kolay ezberlenebilmesi içindir.

Bazı vezinler Türk edebiyatında yerleşmemiş olan Arap vezinleridir. Bütün vezinlerin kullanılışında birçok kusurlar vardır. Bir mısraı, kitapta gösterilen vezne uydurabilmek için türlü imale ve zihafalara, türlü med ve kasırlara baş vurmak gerekmektedir. Uzatmaların, kısaltmaların yerleri değiştirilince birçok mısralar başka vezinlere de uymaktadır.

Girişte ele alınan konular tatlı tatlı anlatılmıştır. Fakat eserin metni, böyle bir anlatışa elverişli değildir. Konunun kuruluşu, tatsızlığı okuyanları sıkmasın diye, müellif hoşça giden, dikkati uyandıran, öğrenimi

kolaylaştıran yollar bulmuştur: Eseri çeşitli söz sanatlarıyla süslemiştir. Söylenişleri veya anlamları arasında ilgi, yakınlık veya çelişme bulunan kelimeleri ustaca bir araya toplamış, bununla öğrencilerin kıyaslamalar yapmalarını ve kelimelerle anlamları kolay hatırd tutmalarını sağlamıştır. Birer, ikişer sayfa olan kıtalardan her birini aruzun değişik bir vezniyle yazmıştır. Böylece bir yandan aruzun gerekli bütün vezinlerini göstermiş, öte yandan biteviyeliğin doğuracağı bıkkınlığa meydan bırakmamıştır. Her kıta sonundaki beyt-i mütercemlerle vezin beyitleri esere ayrı bir tat katmaktadır. Bütün bunlar kitabı hem sanat, hem pedagoji bakımından değerlendirmektedir.

Sözlükte yer alan lûgatlerin hepsi birinci derecede gerekli olan kelimeler değildir. Belletilecek kelimeler arasında bu bakımdan bir seçme yapılmamış olması bir kusurdur. Buna karşılık, kelimelerin anlamları belirtilirken gösterilen dikkat ve titizlik övülecek şeydir.

Nazmü'l-leâl'in önemli bir yönü de birçok Arapça kelimeleri, bugün unuttuğumuz öz Türkçe kelimelerle karşılamış olmasıdır. Bunların bir kısmı, bugünkü yazı dilinde bulunmamakla beraber yurdumuzun türlü bölgelerinde halk ağzında kullanılmaktadır.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki Nazmü'l-leâl, benzerleri arasında seçkin bir yer tutacak önemdedir. Zamanında hayli şöhret kazanmış ve yayılmış olduğu da anlaşılmaktadır. Çok tanınmış bir eser olan Şahidî Tuhfesi, naziresi olduğu Hüsamî Tuhfesinden üstün olduğu gibi, Nazmü'l-leâl de örnek tuttuğu Şahidî Tuhfesinden ve giriş kısmında andığı Ferišteoğlu lûgatinden üstündür.

TÜRKÇE KELİMELEER

Nazmü'l-leâl'de geçen ve şimdi yazı dilimizde kullanılmıyan Türkçe kelimeleri, anlamlarıyla birlikte veriyorzuz. * işaretli olanlar Gaziantep'te bugün de kullanılmaktadır.

*ağ	: ak
ağsak	: aksak, topal
aldayıcı	: aldatıcı
añ	: baldır, incik, sâk
añıl yél	: mülâyım esen rüzgâr

añil yürüme	: yavaş yavaş yürüme
*arı	: temiz
*arık	: çay, su yolu
arık	: zayıf
*arınmak	: temizlenmek
aristak	: 1. sofa, 2. sakf
arış	: arşın
*bardak	: testi
*barmaq	: parmaq
*bay	: zengin
bebek	: göz bebeği
berk etmek	: tahkim etmek
beyni	: beyin
bitik	: kuş tutmak için kullanılan yapışkan madde, ökse
*bider	: tohum, hububat
birin birin	: birer birer
*bişmiş	: pişmiş
*böğrek	: böbrek
*bön	: budala
bular	: bunlar
buşu	: pusu
*bük	: sık çalılık, fundalık
*cimşek (çimşek)	: şimşek
*çamır	: çamur
çeri	: asker
çiğil	: omuz, kürek kemiğinin üstü
*çıbık	: çubuk
*çipil	: yufka bataklık
çipli	: çirpi
çok el	: insan ve asker kalabalığı
-dek	: kadar
demren	: okun ucundaki sivri demir
*depe	: tepe
*deprenmek	: kımıldanmak, hareket etmek
depremek	: kımıldatmak, hareket ettirmek
dérilmiş el	: bir araya gelmiş halk
*dérinti	: insan topluluğu
*dêrmek	: toplamak, yerden kaldırıp almak

dilkü	: tilki
-din	: -den
dirlik	: 1. yaşayış, 2. maaş
*diş düzmek	: diş çıkarmak
ditretmek	: titretmek
*don	: elbise
doyumluk	: bahşiş
ebe	: büyük anne
*edik	: koncu uzun, yüzü ikiye ayrılmamış, ökçesiz ayakkabı
él ulusu	: halkın, ülkenin büyüğü
él urmak	: baskın yapmak
*em	: ilâç
*emzikli bardak	: ibrik biçiminde testi
eñek	: 1. çene, 2. damak
eñsece	: arkadan
er	: erkek
*ér	: erken
*ergen	: bekâr
erş	: dokumacılıkta tezgâha uzunlamasına gerilen ip.
*eşgi	: ekşi
etmek	: ekmek
esirgeşmek	: birbirini esirgemek
*évici	: aceleci
*évmek	: acele etmek
*eyyü	: iyi
eyyürek	: daha iyi
*fèrik	: palaz halindeki kuş
*gèñ	: geniş
geñez	: kolay
geñez kılmak	: kolaylaştırmak
gèyim	: zırh
gèysi	: elbise, cübbe
gicken	: serçeleri avhyan bir kuş
-gil	: anlamı pekiten emir kipi takısı
*gök (göv)	: mavi
göndürmek	: göndermek

göñlek	: gömlek
*göz kuyruğu	: göz ucu, gözün kulak tarafındaki ucu
*güccük	: küçük
*gün	: güneş
*güveği	: damat
*güz	: son bahar
höbek	: tepe
*höl	: yaşlık, rutubet
*ıgranmak	: iki yana sallanmak
*ıhmak	: (deve) çökmek
*ılgım, ılgın	: serap
ır	: nağme
*ırağ	: uzak
*ırlıyan	: şarkı söyliyeni
ıssı	: sıcaklık
ıssı yel	: sıcak esen rüzgâr
*ikindin	: ikindi
is	: sahip
isik yer	: çukur yer
*iz süren	: hayvanın ayak izine baka baka gittiği yeri bulan
*kaba kuşluk	: öğleye yakın olan sabah zamanı
*kabağ	: 1. göz kapağı, 2. boynuzu olmıyan koyun
*kalancası	: geri kalanı, bakiyesi
*kalın	: ilk mihir
ķamu	: bütün, cümle
*ķaramağ	: zemmetmek
ķarañu	: karanlık
ķarañuluk	: karanlık
ķarañumak	: karanlık çökmek
*ķarmak	: karıştırmak
ķati	: çok, şiddetli
ķati yel	: çok soğuk rüzgâr
*ķavın	: kavun
ķavut	: hububatın kavrulmuş unu
ķay	: yağmur, bulut
*ķere	: tereyağı
*ķesek	: kurumuş çamur ve toprak parçası

kevük	: saman
kındırmak	: tahrik etmek, kışkırtmak
kırmızı	: altın lira
kırnak	: cariyeye
kıt	: yan, ind
*kızdırmak	: ısıtmak
kici	: küçük
kimesne	: kimse
ko	: bırak
*koca	: ihtiyar
kođuk	: sıpa
*koñşu	: komşu
konuk	: misafir
konuklamak	: misafir etmek
konuşmak	: birbirine yakın olmak, birbirinin yakını arkadaşısı olmak.
*kovcu	: birinin sözünü ötekine ulaştırıp iki kimseyi birbirine düşüren.
kođtak	: mezarın bir yanında oyulan yarık
*koz	: ceviz
*kör	: mezar
*köseđi	: ateş karıştıracak odun.
*köz	: ateş parçası, kor.
kulak tutmak	: sözü işitmek için dinlemek
küymek	: beklemek, intizar etmek
memek	: meme
*mızđanmak	: uyuklamak
murt ağacı	: mersin ağacı
*muştuluk	: müjde
*nuz	: mayhoş
*oba	: bir arada bulunan beş on evlik yurt
od	: ateş
okramak	: (at) mırıltı şeklinde kişnemek
omca	: asma kütüđü
*oturak	: üzerine oturuđan kaba et.
öñdin	: önceden, daha önce.
öneđi	: inatçı
örkünc	: hörgüç

örü kalkmak	: ayağa kalkmak
öyken	: akciğer
özün	: sen
özün	: kendisini
*payam	: badem
*peh peh!	: ne güzel!
püseñ yağar	: çisinti, ahmak ıslatan
sacındı	: 1. döküntü, 2. serpinti
*şağalmak	: (yara ve hastalık) şifa bulmak
*şalaca	: teskere
*şalı uzun	: beli ve kolları uzun
şavuk	: soğuk
şay	: sağlam kaya
seyik	: kırık çıkık üzerine konulup sarılan tahta.
şımak	: kırmak
*şınanık	: sınanmış, tecrübe edilmiş
*şınık	: kırık
*sifirseemek	: etli ve yağlı yiyeceğe karşı çok iştihaya duymak.
*siñici	: hazmı kolay (su, yiyecek)
*şormak	: emmek
söyündürmek	: söndürmek
süci (sücü)	: şarap
*südük	: sidik
süğü	: süngü
süğüç	: sere, gerilen baş parmakla şahadet parmağının uçları arasındaki açıklık
şamu	: cehennem
*şañ	: fecir, seher vakti
şayıncaş	: kaypak, kaygan
*tevir tevir	: türlü türlü
tin	: can
*tuç	: tunç
tugulga	: miğfer
*tuluk	: tulum
*tütün	: duman
*uğur tutmak	: uğurlu, hayırlı sonuç beklemek
ulaşdırmak	: bitişirmek

ulaşık	: bitişik, yapışık
*ulaşmak	: yetişmek
ululanmak	: büyüklük taslamak
ulu leşker	: çok asker
ulu yol	: cadde
*uşak	: çocuk
utancağ	: utangaç
uyan	: gem
*uyarmak	: uyandırmak
uz	: hünerli, usta
*üce	: yüce
üleş	: hisse
*üyük	: hüyük
*yaban	: kır, kasaba dışında uzak ve boş yer
yab yab	: ağır ağır, yavaş yavaş
yağar	: yağmur
*yağır	: hayvanların sırt yarası
yaldanmak	: yaltaklanmak
yahñ	: alevli odun, alev
yahñlanmak	: alevlenmek
yahñ od	: dumansız ateş
yan başı	: uyluğun üst tarafı, uca, oturak yeri.
yarak	: silâh
yaraklanmak	: hazırlanmak
yarasa gözlü	: gece görüp gündüz görmiyen
yarma	: kırılmış veya iri çekilmiş hububat
yaşanmak	: yaşmak tutunmak
yatlu şanı	: hiyanet
*yavru	: yavru
yay	: yaz
yazuk	: günah
yedmek	: yedeğinde çekmek
yel	: rüzgâr
*yelek	: büyük kelemlî tüy
*yelmek	: hızlı yürümek
*yeyniceklik	: hafifmeşreplik
yılı	: yıldı, davar
*yırak	: irak, uzak

*yiğit	: genç
*yitürmek (yitirmek)	: kaybetmek
*yiygi	: yiyecek
*yoğun	: kalın
*yumak	: yıkamak
*yuvalamak	: yuvarlamak
*yuvalanmak	: yuvarlanmak

NAZMÜ'L-LEÂL ŞERHİ

Nazmü'l-leâl, yazıldığından 113 yıl sonra, yani 1168 (1754) tarihinde —ki Mütercim Asım'ın doğumundan bir yıl öncedir— Hâkî Abdurrahman, Ef. tarafından şerhedilmiştir. Eserin adı Savğu'l-meâl fi Şerhi Nazmü'l-leâl'dir.

Hâkî Abdurrahman Efendi Antep müftüsü idi. Ali Efendi oğullarından yani rahmetli İshak Refet İşıtman'ın dedelerindendir. İshak Refet İşıtman bana atalarını şöylece saymıştı: İshak Refet İşıtman — Hacı İzzet — İshak — Yakup — Hacı Arif — Hacı İshak — Hacı Abdurrahman Hâkî.

Yukarıda adı geçen Hediyyetü's-şıbyân Şerhi'nin 68 ve 69 ncu sayfalarında Hâkî Abdurrahman Efendinin bu eseriyle ilgili sözler vardır. Buraya alıyorum:

“...Antep müftüsü Hâkî Abdurrahman Efendi kaddese sirrehu'l-aziz, Şahidî merhumun lûgatının nazîri olan Nazmü'l-leâl namındaki Arabî lûgatin dibacesinde bu beyti şerh makamında beyit:

Eğer dervîş eğer şâh-î zemâne
Gelen hasret gider elbet cihâne

hikâye tarzında muamma-gûne bir tarih zikretmiştir. Bu makama münasip olduğundan zikrolunur. Ol hikâye oldur ki: Bin yüz altmış sekiz senesinde saferü'l-hayrin yirmi sekizinci günü yevm-i cumada şevketlü Sultan Mahmut Han tâbe serahü cuma günü salât-i cumayı eda edüp bu kadar hadem haşem ile seray-ı hümayuna duhûl hininde at üzerinde müfaceeten intikal eyleyüp derhal Cem-cah padişah-ı âlem-penah Sultan Osman Hazretleri tahta cülûs edüp mukırr-î saltanat oldukça işbu tarih bervech-i ta'miye inşad olundu:

Âni gül-gonca şolub cem açılıb seyr oldu
Sâl-i meh târih-i Hâkî saferü'l-hayr oldu.

Gül-gonca merhum şevketlü Sultan Mahmut Hanın tarih-i velâdetleridir (1108). Ani gül-gonca solmasından murat müfaceeten intikalleridir.

Cem'den murat şevketlü Osman Handır. Açılmasından murat tahta cülüstür. Tâmiye tevriye tarikiyle lâfz-ı Cem 43'tür. Açılmasından murat saferü'l-hayrin çıkmasıdır. Gonca maha, lâfız sâle mânevî tarih olur. F'efhem feinnehû lâtif 'inde men lehû zevkun münif."

Kenardaki bir hâşiye: "*Tarik-ı fehmi oldur ki saferü'l-hayrin lâfzı 1211 dir. 43 çıkınca 1168 adet kalur. Saferü'l-hayrin lâfzı seferde rihlet buyurdıklarına tarih, mânası -kim hesabı mezkûrdur- seneye tarih olur. Böyle olıcak merhum Sultan Mahmut Han 68 sene ömür sürmüş olur. F'efhem bil'ızhâr liennehû ke's-şems fi vasatı'n-nehar."*

Hâkî Abdurrahman Efendinin adı, Hediye-tü's-şıbyan Şerhi'nin 6 ıncı sayfasında başka bir vesile ile de geçmektedir. O satırları da alıyorum :

"...Ve bu risale-i şerifenin bahri, bahr-i tekarüb'dür ki her bir beyitte sekiz kere "fe'ülün" denilir. Lâkin arûzuna ve darbına kasır illeti uğrayup dördüncü "fe'ülün"den "nun" düştü, "fe'ül" kaldı. Nitekim buna münasip Antep müftüsü merhum Hâkî Ef. bir beyit demiştir. Ve kasır illeti dahi uğramıştır. Beyit :

*Sen oldukça ey mâh-rüy-î lecâc
Ne mâhâ ne hürşide var ihtiyâc
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
Tekarüb çü kaşır oldu açar mizac".*

* * *

Nazmü'l-leâl Şerhi'ni de kitaplıklarda bulamadım.

Nazmü'l-leâl, yakın zamanlara kadar görülmüş, okunmuş, bazı eserlere kaynak olmuştur. Bundan dolayı sıkı bir arama ile eksiksiz bir nüshasının bulunması mümkün görünüyor. Ondan 113 yıl sonra yazılmış olan Şerhi'nin bulunması ise daha kolay ve Nazmü'l-leâl metnini de içine almış olacağından bir kat daha önemlidir.

* * *

Hikmet Turhan Dağhoğlu'nun 1939 da forma forma yayımlanan ve 136 ıncı sayfada kalan Gaziantep Meşahiri adlı eserinden (s. 70) Hâkî Abdurrahman Ef. bahisini de olduğu gibi buraya alıyorum :

Fatihte Millet Kütüphanesinde gördüğüm Türkçe yazma mecmua-i eşarın arasında (No : 649) Antep müftüsü Hâkî Abdurrahman Ef. nin adı geçmektedir. Hâkî Abdurrahman Ef. nin adına teracim-i ahval yazmış zevatın eserlerinde tesadüf edemedim. Bu mecmua-i eşar on ikinci asr-ı hicrî sonlarında, hattâ on üçüncü asırda şairlerden bahsettiğine göre

Hâkî Abdurrahman Ef. nin bu devir ricalinden olduğu tahmin edilebilir. Bu mecmua-i eşarda gördüğüm kıtası şudur :

*Kahvenin kesreti mezmum olmaz
Yemenî olmağa muhtaç amma
Ud zam olsa dühana ahır
Hem kerahet dahi olmaz kat'a
Hâkî-i müfti-i şehir-i Ayntab
Etti bu kavl-i esahhı ifta*

Topkapı sarayı müzesi kütüphanesinin Revan odası kısmında Selim-name adlı ve Niğde kadısı Hâkî Ef. isminde bir zatın eseri vardır. Selim-name Selim III ün devrine ait bir eserdir.

* * *

T A M N Ü S H A

Yukarıdaki inceleme basımevine verildikten sonra (yani incelemeye esas olan eksik nüshanın elime geçmesinden on üç ay sonra, (6 Temmuz 1959 da) elden kitap satan biri İstanbul'dan bazı kitaplar gönderdi. Bunlar arasında Nazmü'l-leâl'in eksiksiz bir nüshası da vardı. Satın aldığım bu nüsha, eski incelememi değiştirmeyi gerektirmemektedir. Ancak şu ek satırlarla bu tam nüshanın vasıflarını belirtmeyi ve eksik nüshayı tamamlayan kısımları üzerinde bilgi vermeyi gerekli buluyorum :

Bu nüsha da ciltsizdir. Formalar dağılmış, bazı yapraklar kopacak halde olmakla birlikte yazılara zarar gelmemiştir. Yapraklar 14.5 × 20 santim genişliğindedir. Yazı kısmı 9. 5 × 14 santimdir. Kâğıt aharlı venediktir. Her sayfada 19 satır vardır. Yazı Anadolu nesih kırmasıdır. Harekesizdir. Yazılar çizgi ile çerçevelenmiş değildir. Kıta başlıkları olan vezin adları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfalara numara konulmamıştır. Her sayfanın altında bir sonraki sayfanın ilk kelimesi yazılıdır. Bütün eser kırk beş buçuk sayfa tutmaktadır. İki nüshanın metni arasında ufak tefek bazı farklar vardır.

Karşılaştırma sonunda gördüm ki eski nüshanın başından 9 beyit eksiktir, sonundan ise 42 beyit tutan on kıt'a ile 129 beyit tutan beş mesnevi eksiktir *. Tam nüshanın sonundaki on kıt'a, eksik nüshanın

* Eserin eksik kısımları içinde bir mesnevi bulunması muhtemel olduğunu yukarıdaki incelememin "karşılaştırma" bölümünde söylemiştim.

son kısımlarında bulunan ve Arapça manzumelere mahsus vezinlerle yazılmış olan on bir kıt'a gibi devam etmektedir: Her birinin vezni ayrıdır. Metinlerde Arapça-Türkçe lûgatler karşılıklı olarak gösterilmiştir. Mesnevilere gelince: Hepsi de "fâilâtün fâilâtün fâilât" veznindedir ve müveşşah (akrostiş)tir¹. Bunlar da Arapça-Türkçe lûgattir.

Birinci mesnevi: 29 beyittir. Beyitlerin birinci mısralarının ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru «ابجد هوز حطى كامن سعمص» «abced hüvvez hutti kelemen safas karaşat se haz dazıgülen» diye okunmaktadır. 29 beytin kafiyelerindeki son harfler de yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla Arap elifbasının 29 harfini göstermektedir.

İkinci mesnevi: Bu da 29 beyittir. Her beytin son kelimesi Arap elifbasının adıdır.

Üçüncü mesnevi: 20 beyittir. Beyitlerin birinci mısralarının ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru okununca Arapça bir mısra, beyitlerin kafiyelerindeki son harfler ise yine yukarıdan aşağıya doğru Arapça ikinci bir mısra meydana getirmektedir. Bu iki mısra 21 inci beyit olarak mesneviye eklenmiştir. Beyit şudur:

مَنْ تَمَنَّى وَصُولَ صَدْرِ الْمَعَالَى
فَلْيُؤْ شَحَّ حِفْظًا بِنَظْمِ التَّلَآلَى

(Anlamı: Kim yüce mertebeye erişmek isterse Nazm'ül-leâli'yi ezberliyerek süslensin.)

Dördüncü mesnevi: 25 beyittir. Beyitlerin birinci mısralarının ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru Türkçe bir mısra, beyitlerin kafiyelerindeki son herfler yine bu şekilde Türkçe ikinci bir mısra meydana getirmektedir. Bu iki mısra 26 inci beyit olarak mesneviye eklenmiştir. Beyit şudur:

Tâlib-i ilm ü kemal isen oku Nazm-ı leâl
Kişver-i dâniş ü fazl u hüneri nazm ile al

Beşinci mesnevi: 23 beyittir. İlk 21 beytinin birinci mısralarının baş harfleri:

Hamdü lillâh buldu pes nâmem kemal

¹ Şahidi Tuhfesi'ndeki mesnevide "tevşih" yoktur.

mısramı meydana getirmektedir. Bu 21 beyitin ikinci mısralarının baş harflerinden ise :

Nām ü tarihin dēdim Nazm-ī leāl

mısraı çıkmaktadır. Bu iki mısra da mesnevinin 22 inci beyit olarak yazılmıştır. Yine bu mesnevinin ilk 21 beyitinin kafiyelerindeki son harfler yukarıdan aşağıya doğru okununca eserin telif tarihini bildiren cümle meydana gelmektedir :

تم في سنة احدى وخمسين والف

(Anlamı : Bin elli bir yılında tamam oldu)

Biraz önce gördüğümüz :

Nām ü tarihin dēdim Nazm-ī leāl

mısraında da eserin adı ve tarihi “Nazm-ı leāl” olarak bildirilmiştir. “Nazm-ı leāl” ebced hesabıyla 1051 çıkar.

İncelememizin başında adlarını verdiğimiz kaynaklar bu eserin adını hep Nazm’ül-leāl olarak yazmışlardır. Hattâ müellif, biraz önce gördüğümüz Arapça beyitte Nazmü’l-leālî adını da kullanmıştır. Ama yukarıdaki mısradan anlaşılacağı üzere eseri Nazm-ı leāl diye anmak daha doğrudur.

Beşinci mesnevinin 23 üncü beyti — ki Nazm-ı leāl’in son beytidir — şudur :

Fāilātün fāilātün fāilāt

Ḳasr ilē ölur remel āb-ī ḥayat

* * *

Not : Her iki nüshadan dörder sayfanın kılışesini örnek olarak bu yazıya ekliyoruz. Bunlarda mümkün olduğu kadar birbiriyle karşılaştırılacak parçalar bulunmasına dikkat ettik.

نظمی لعل

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الهی نامکد ایتدم تاجنامه که مرغوب اوله نام خاص و عامه
 هدایت قبل لسان ایله کویا عیش کلشن حمد کده اما
 بیجه لایق قیلم حمد سگان جیبیک دیر لا احصی شتاء
 جیبیک کم محمد مصطفا در سر بر آری صدر انبیا در
 رزان اولسون صلاه عزیمت هینه قهرینه ما نند نسیم
 بود جز ازه و شاداب و سیوا ریاضال و اصحاب ازان آب
 بر اذن صکره بعد از حقر قرآن بودر شایسته تعلیم صبیان
 که تالی یادری بر علم طالب اولور سه بودر اول که واجب
 کم لفظ اینه آنک لغاتن بید تا سکر آسان مشکلا فن
 بس امدت حنفا منشور طبیعت چکر غایتن درد و ریخ و عسرت
 آنجون شاهدی روحنه رحم چکوب فرسک لغاتن سلت
 در ظهور کاسه نواله صقرون قیلوب هر گوشه کن کجینه مشهور
 روان اینتر آقی صحن بیانه قوش بر یاد کابین بوهمانه
 لغات تازینه کوردم که بوق بین بوکن مانندی بوشاد آب کلشن

این شعر
 در کتاب
 ...
 ...
 ...

Nazmü'l-leâl : Tam nüsha, ilk sayfa (Krş. eksik nüsha, ilk sayfa)

بِسْ اَمِيْدِي خَفِظْ مَنْشُوْرَه طَبِيعَتِي	بِسْ اَمِيْدِي خَفِظْ مَنْشُوْرَه طَبِيعَتِي
اَنْجُوْن شَاهِدِي رُوْحِيْتَه رَحْمَه	اَنْجُوْن شَاهِدِي رُوْحِيْتَه رَحْمَه
نَدَا كُوْبَحْرِي كَا سَمْعَا لَدَمَقْرُوْت	نَدَا كُوْبَحْرِي كَا سَمْعَا لَدَمَقْرُوْت
كَهْرِ خَسِيْر اَيْلِيْشِ صَحِيْح بِيَا نَدَه	كَهْرِ خَسِيْر اَيْلِيْشِ صَحِيْح بِيَا نَدَه
لَعَاتِ تَا زِيْدَه كُوْرْدَمَكِه يُوْقِي بِيْن	لَعَاتِ تَا زِيْدَه كُوْرْدَمَكِه يُوْقِي بِيْن
بُوْكَ اَخُوْرُوْ دَبْدَلِ عِمَّتِ اَنْدَكِ اَوَّلِي	بُوْكَ اَخُوْرُوْ دَبْدَلِ عِمَّتِ اَنْدَكِ اَوَّلِي
اَلرَّحْمَه اَيْلِيْشِ اَبِيْنِ فَرِيْشَه	اَلرَّحْمَه اَيْلِيْشِ اَبِيْنِ فَرِيْشَه
بُوْلِيْشِ اُوْرُوْرَه بِلِيْ بَرِيْ نَظْمِ رِيْجُوْ	بُوْلِيْشِ اُوْرُوْرَه بِلِيْ بَرِيْ نَظْمِ رِيْجُوْ
تَه سُوْرَا كَه اَبِيْ دَسْتِ جَهْلِي	تَه سُوْرَا كَه اَبِيْ دَسْتِ جَهْلِي
تَه قُوْمِيْشِ مَعْنِيْنَه اِسْتِقَامَه	تَه قُوْمِيْشِ مَعْنِيْنَه اِسْتِقَامَه
اَوَّلُوْبِ هَبْ سَمِيْطِ نَظْمِيْ يَارُوْبِي	اَوَّلُوْبِ هَبْ سَمِيْطِ نَظْمِيْ يَارُوْبِي
صَبِيْ يَه بُوْئِلَه تَعْلِيْمِ اَيْتَمَكِ اَبِي	صَبِيْ يَه بُوْئِلَه تَعْلِيْمِ اَيْتَمَكِ اَبِي
قَلُوْرُوْعِيْنِ شَعُوْرِيْنِ لِيْ اَبِي اُوْرُوْ	قَلُوْرُوْعِيْنِ شَعُوْرِيْنِ لِيْ اَبِي اُوْرُوْ
جَهْرِيْ غَايْبَتَه رِيْجُوْرُوْ دَرُوْ عَسْرَتِ	جَهْرِيْ غَايْبَتَه رِيْجُوْرُوْ دَرُوْ عَسْرَتِ
جَكُوْبِ فَرِيْشِكِ لَعَاتِي سَلُوْ دَقْمَه	جَكُوْبِ فَرِيْشِكِ لَعَاتِي سَلُوْ دَقْمَه
قِيْلُوْبِ هَرِ كُوْشَه سِيْنِ كِيْجَه مَنْشُوْن	قِيْلُوْبِ هَرِ كُوْشَه سِيْنِ كِيْجَه مَنْشُوْن
قُوْمِيْشِ بَرِيْ يَادِ كَارِيْنِ بُوْجِه اَنْدَه	قُوْمِيْشِ بَرِيْ يَادِ كَارِيْنِ بُوْجِه اَنْدَه
بُوْكَ مَسَا نَدِيْ بَرِيْ شَارِ اَبِ كَلْمِيْنِ	بُوْكَ مَسَا نَدِيْ بَرِيْ شَارِ اَبِ كَلْمِيْنِ
كِه اَوَّلِيْشِدُوْ اَعْلُوْمِ دَرِيْ تَه مَبِيْنَا	كِه اَوَّلِيْشِدُوْ اَعْلُوْمِ دَرِيْ تَه مَبِيْنَا
هَزِ اَرَا نِ رَحْمَه اَوَّلِيْ نِيْ كُوْ سِيْرِيْ شَه	هَزِ اَرَا نِ رَحْمَه اَوَّلِيْ نِيْ كُوْ سِيْرِيْ شَه
كِه صَا نِ هَرِ قِطْعَه سِيْرِيْ عَقْدِ لُوْلُوْ	كِه صَا نِ هَرِ قِطْعَه سِيْرِيْ عَقْدِ لُوْلُوْ
قَلُوْبِ اَرِيَابِ دَانِيْشِ كِيْ يَامَا نِ	قَلُوْبِ اَرِيَابِ دَانِيْشِ كِيْ يَامَا نِ
تَه زُوْرِيْدَه رَا كَلْتَدَنْ سَلَامَه	تَه زُوْرِيْدَه رَا كَلْتَدَنْ سَلَامَه
قُوْمُوْمِيْشِ دَرِيْ بَكْسَتَه تَا رَه	قُوْمُوْمِيْشِ دَرِيْ بَكْسَتَه تَا رَه
وِيْرُوْرُوْ سُوْرُوْدِيْدَنْ اَفْرُوْرُوْرُوْ دَرِيْ اَبِي	وِيْرُوْرُوْ سُوْرُوْدِيْدَنْ اَفْرُوْرُوْرُوْ دَرِيْ اَبِي
قَالُوْرُوْمِيْشِ مَقْرُوْلِ نَشْخِيْصَتِ	قَالُوْرُوْمِيْشِ مَقْرُوْلِ نَشْخِيْصَتِ

الفرد الاول من الكامل سالم

برقابه صوطو ترين او تمكه بيقه	دوشك يواي نور اوجه دن يره
كچا كين صر د صفر ز جو حركه دي يور و فوج	دو كو كر كيدى ترجه او تمكه د نقشه
لقلق دبل و لقلاق و لقلق لكلكه	لكلك سيسي و سسسك ايريكى لقلقه
ايوسى نغاوشيك نغاير بچند سى	ايوم نغاو و دى بچكلكه ز قز قه
سالم اولوراقى ضربى عروضى كى	كه بو كا ملك قدم ايله چيب ايقه

منفا عن منفا عن منفا عن

منفا عن منفا عن منفا عن

منفا عن منفا عن منفا عن

منفا عن منفا عن منفا عن

منفا عن منفا عن منفا عن

الفرد الثاني من عروضه الاولى مقطوع

دى كوزينى كر بله نندن باقى به هم	دى نشانك اوستندن كچون او قه شاشا
قدغم د كرى كوزل يوزوم اولو و كوچك	كسدر آقچى قنيس و سا ند و قايش
كدي قنيم و كدي قنطبان و با نلبا	كيلار نيني استمين ديشي سيلي ناشيش
خيله نك باشي هم براوت عالوم كرتو يو	اولان بو غمده اشكى بو غمده دى قاي
مقطوع اولور ايكنى ضرب عروضى اولى	بحر كاملدن دى اغرى يه دانص

الفرد الثالث من عروضه الاولى مخدق مصرع

بيلىجى فرا نغنى هم طوغرمز اولان يشا	بو ب هم بو غونى هر شيبك فارض
كوچك زكولى آت كيش شمد كس و	نيز سوري سوي و سريج اولان قيايش
عائض عوض و يريلين شنى و غايشن	صوبه طرايى و شروع ايدن غايشن
بلزك سوار كوپه نه قرط خلدونى	بلزك كوپه باشى اشعرون ناغض
بواحد و مضرا و جيجي هم سو كرت سيدر	او غم و شك الحق ايلين مخاض

الجزء من عروض الخرج

كَيْدِ طَبِيٍّ أَوْ غَلْفِي نَهْ رَشَا	أَمْسُ أَيْسٍ يَا قَلْبُنْ أَسْب
عَقْبِصْرُ هَمْ طَفِيرِ يَلَاكْ	أَمِيْدِي قَطْعُ أَيْدِيْكَ أَيْسِرْ
بُودْرَانِكِي ضَرْبِي أَنْتِ	كِدْ جِرْءُ وَعَصْبُهُ دُرْ لَابِسِرْ
... الفصحى ...	
بِرْقَابَهُ صُجُطُولُ رِيكُنْ أَوْ تَمَّكَ نَقْبَقَهُ	
دُوشْمَاكْ يُوَالنُوبُ يُوُجِهْ دَنْ يَبِيْرُ نَقْتَقَهُ	
كِيْحَانْ صُرْدُ صُفْرِيْ جِيْحَكْ يُوْرِيْ فَرِيْحْ	
دَنْ كُوْرِيْ مَكْ هَمْ سَرَجَهْ أَوْ تَمَّكَ شَقْتَقَهُ	
لَقْلَقْ دِلْ وَلَقْلَقْ وَلَقْلَقْ لَكَاكْ	
لَكَاكْ سَبِيْ سَبِيْ سَبِيْكَ اِيْرِيْلِيْكَ لَقْلَقَهُ	
أَبُوْسِيْ نَقَالَ سَبِيْكَ نَقَالَ سَبِيْجِيْدِيْ	
أَبُوْمَرْ نَقَالَ دِيْ سَبِيْجِيْلِكْ دَقْرُوْتْ	
سَالِدْ أَوْلُوْرْ أَوْلِيْ ضَرْبِيْ عَمْرُوْ ضَرْبِيْ	
كامله	

آنچه ورق و ورق و ورق و ورق و ورق و ورق و ورق و ورق
 اطلبوا العلم من المهدى الى الهدى ثم
 قصه و محبوبون مثل غایت اولور شکرین
 الوصل المستعمل من نون الفصحى

حرفان در سنا
 حرف اول و کلاه

بول مرابط و سبن و نهج و طریق
 کم زرق جتدا یو جید بو یون
 قتی یار مغه دی یا بشد قتی
 صاح آیق سنت عمل نقل من
 مزلق و مزلقه طایفه بنی
 صفصفان کدر و بنی و بنی
 کذب و فریب و کذب و فریب
 رقی یازی یازیلان اول یوقردی
 غلخ ما آغی سرخون بان
 سخا کو کله محبت محکم
 فعلان فعلان فعلان

المستعمل من نون
 المستعمل من نون
 المستعمل من نون
 المستعمل من نون

ایز سون قانفد یولداش رفیق
 ثوب طون یکی جدید اسکی عتیق
 رقی ایشده اوز اولان کسه لیبی
 سیمت العنب و زرق سوبق
 اوجه در شاهق و طیح باثوبه شیق
 عققه فارغه تک او تماشای غیب
 مرید و ریب کمان دوست صدیق
 رقی بر یوقه و قول رقی و رفیق
 قدو قامه بوی اوزون بو یولور شیق
 کشف قلبی ابود و شیق
 اولدی محبوبون مثل قصه حقیق
 المستعمل من نون المستعمل من نون

دیکه آیومون فرد فرد نه سرخان
 ضیع ندر سر تلان ارکلی ضبعان
 شعیب و شیخ حقیق ارباب طوشان

بارسه

كجی قیون غم قوزی چل جدی اعلاق

قوزیده اوغلمه دی ستمله کچی معز و معیز

القه ورق ورق و قمری عمر و دینار

عسیر و نضر و قصب التون و باکی ابریز

اطلبوا العلم من اللیل الی الیوم انتم

اینگوز علی مشکدن قیردی ناسیز

فعلات فعلات فعلات

فصر محبون رمل غایت اولور سکر ریز

الرمال المحبوس بالقصو

cc

ایز سورن قاصت و یولداش رفیق

بول صراط و سن و نوج طریق

کوب طون سیکو جدید اسکی صیق

کر دی جینا یوجید بو یوت

رقن اینده اوز اولن کک لیک

فتو یارمغه دی باپشیم

سجوبیت العنبوزق و سوبوق

صاح ابوقست مثل نقل مسنه

احلق

<p> اوجه در ساهق و طاع با شمشیر عقعه و غنك او تاسی نهی میر یوریب کمان دوست صدیق رق بر یوفقه و قول رو و رفیق قد و قامه بوی اوزون بوی یوریب لك في قلبی المود و شیف اولدی مخبون زول قصص حقیق </p>	<p> احلق و مزلقه طایجو بیبر سقسقان کندش و عقوبت سبی کذب ایله فزیده و اذوبه یلان رق بازی یازیلان یوفقه دریک نخل حرما آغای سسخون بان سکه کوکله صحبت محکم </p>
<p> دوکس و جذع ارسلان مرنه قبلان دوب ابو یومون قول فرده سیرجان نشل و سید ابو عسله دی قره ضبع نه در سیرتلان ارگی ضبعات دکاویدی و غوغ و ستمه و نعلب </p>	

مکده برداغک آیدر چرا
آلب سورک و بی اویوک عجل
لحق و لغت او غری بتاغیر لغیف
حمد لله بولدی پس نام کمال
فاعلاتن فاعلاتن فاعلات
لو به طاشاق بیرینه کتک چرا
آلب بهتان مذبت مهلت اهل
لیک صوک قسوی مدی آرزو لطیف
نام و تاریخین دیدم نظر اول
قصر ایلد اولور مل آب حیات
قرنی سنه احدی و خمیسین و الف